

תדריך יישומי לבניית תכנית הוראה בית-ספרית במולדת חברה ואזרחות

מבוא

מטרת חלק זה בתכנית להדגים כיצד ניתן לתרגם את תכנית הלימודים, על תפיסתה הרעיונית והמבנה שלה - מהלכה למעשה - לתכנית לימודים בית-ספרית.

ההדגמה שלהלן מציגה שני שלבים בתכנון הלימודים הבית-ספרי:

שלב ראשון: הצעה לבניית רצף של יחידות הוראה-למידה בכל אחת מדרגות הכיתה ב, ג, ד.

שלב שני: תרגום של יחידת הוראה-למידה אחת (מתוך הרצף המוצע) לפעילויות למידה.

לכל דרגת כיתה מוצע תרגום של יחידת לימודים אחת.

שלב ראשון: הצעה לבניית רצף של יחידות הוראה-למידה

בניית רצף של יחידות הוראה-למידה נגזרת משילוב של מודולות או חלקים מהן משלושת הצירים הבונים את התכנית: הציר **לחיות בסביבות משתנות**, הציר **אנחנו אזרחים במדינת ישראל** והציר **משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל (יהודים, ערבים ודרוזיים)**.

ריכוז המודולות שבצירים, לכל דרגת כיתה, מוצג לעיל בחלק השני של התכנית, בתמציתיות בטבלאות בעמ' 102.

כל יחידת הוראה-למידה בנויה מסביב לנושא שנבחר.

המודולות ששולבו בבניית היחידה הן הרלוונטיות לנושא שנבחר. **בנייה זו מתבססת על עיקרון האינטגרטיביות.** דבר זה בא לידי ביטוי בעיצוב הגרפי והפונטי כדלהלן: **הציר לחיות בסביבות משתנות** מודפס בצבע אדום, הציר **אנחנו אזרחים במדינת ישראל** מודפס בצבע כחול, **הציר משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל** מודפס בצבע סגול. אפשר לראות זאת בכל אחת מההצעות לרצף יחידות הוראה-למידה המוצגות בהמשך.

יש יחידות הוראה-למידה שבהן מידת האינטגרטיביות בין המודולות משלושת הצירים חזקה יחסית, ויש יחידות הוראה-למידה ששואבות מציר אחד בלבד. השוני ביניהן נובע מהנושא ומהרעיונות שמרכיבים כל יחידת הוראה-למידה.

שלב שני: תרגום של יחידת הוראה-למידה לפעילויות לימודיות

בכל דרגת כיתה נבחרה **יחידת הוראה-למידה אחת מתוך הרצף המוצע**, והיא תורגמה **לפעילויות לימודיות**.

יחידת הוראה-למידה בנויה מפרקים אחדים הכוללים: מגוון של פעילויות ומשימות לימוד בכיתה ומחוץ לכיתה.

הפעילויות המוצעות פותחו בהלימה למטרות התכנית, לעקרונותיה ולאבני היסוד.

המודולות שבצירים והפירוט לסעיפים בכל מודולה היוו את הבסיס והמתווה לבניית הפעילויות הלימודיות.

בהמשך לפירוט הפעילויות, מצוינות **המטרות הבאות לידי ביטוי בפרק זה**. וכן מובאת רשימה של **אבני היסוד** שניתן לדון בהן ולבסס עליהן את הלמידה.

כן משולבות הצעות **למשימות הערכה** שמטרתן לבחון את מידת ההבנה של הלומדים, את ההתקדמות שלהם בנושא, ואת יכולתם ליישם את הנלמד בהקשרים חדשים.

הערכה זו מהווה חלק בלתי נפרד מתהליך ההוראה-למידה.

יחידות ההוראה-למידה המוצעות להלן:**כיתה ב****יחידה 5: תופעות ושינויים בסביבת המגורים**

ביחידה זו משולבים תכנים, מושגים, ערכים, מיומנויות וכישורים מתחומי הדעת: גאוגרפיה, אקולוגיה, אזרחות.

כיתה ג**יחידה 8**

במסלול א (לבית הספר העברי), העליות לארץ והקמת המדינה בסיפור, בזמר וביצירה האמנותית. במסלול ב ובמסלול ג (לבית-הספר הערבי והדרוזי), סיפורים ועדויות על אורח החיים ביישוב של הלומדים בימי השלטון העות'מאני

ביחידה זו משולבים תכנים, מושגים, ערכים, מיומנויות וכישורים מתחומי הדעת: היסטוריה, סוציולוגיה, גאוגרפיה.

כיתה ד**יחידה 2: אנחנו והאחרים - ביישוב ובסביבתו**

ביחידה זו משולבים תכנים, מושגים, ערכים, מיומנויות וכישורים מתחומי הדעת: אזרחות, סוציולוגיה, גאוגרפיה.

הצעות אלו מהוות **דוגמאות** לבניית תכנית הוראה-למידה **במולדת חברה ואזרחות**, ומובן שהמורים אמורים ליצור כדוגמתן תכניות אחרות הרלוונטיות לסביבתם, ליישוב ולקהילה שלהם ובעיקר לאוכלוסיית בית-הספר.

הצעה לארגון רצף יחידות הוראה-למידה לכיתה ב לבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי, הערבי והדרוזי

הנחות היסוד לבניית הרצף המוצע בדוגמה:

1. נקודת המוצא היא **הלומדים במרחב האישי-חברתי**: זהות אישית וזהות חברתית; השתייכות לתא המשפחתי ולקבוצות חברתיות קרובות ורלוונטיות ללומדים.
2. התא המשפחתי מוצג כמערכת החברתית הראשונה של הלומדים. במערכת החברתית הזו הלומדים רוכשים ידע לגבי תפקוד של מערכות חברתיות המתבטא: בקשרים שבין הפרטים, בנטילת אחריות הדדית, בהתמודדות עם בעיות ומחלוקות, בחלוקת משאבים, במתן ובשמירה על זכויות וחובות של חברה.
3. הסיפורים של תולדות משפחות הלומדים בעבר ובהקשר למורשתם, מחזקים את הקשרים שלהם עם בני משפחתם ובכך תורמים לגיבוש הזהות האישית והזהות החברתית. לכן, הסיפור נכלל ביחידת ההוראה הראשונה המוצעת כאן.
4. הרחבת מעגלי ההשתייכות מתייחסת לכיתה ולבית-הספר. במסגרת זו מתמקדים בהתנהגויות בין חברים, על פי ערכי החברה שאליה הם משתייכים ובקליטת חברים חדשים (עולים חדשים או אחרים).
5. בכיתה ב מונחים היסודות הראשונים ללימודי **אזרחות**. במסגרת זו קיימת התייחסות לזכויות הילד (שהן חלק מזכויות אדם), לחוקים ואכיפתם (חוקי משחק). ניתן לראות בכך הנחת יסודות ראשונים בלימודי האזרחות.
6. יחידת ההוראה האחרונה מתייחסת **לתופעות ולשינויים במרחבים ההולכים ומתרחבים**, הן מבחינה חברתית והן מבחינה פיזית.
 יחידה זו מכוונת **להתבוננות** שיטתית בסביבה; **להפקת מידע** מתצפיות;
להסקת מסקנות לגבי תופעות, שינויים ובעיות שנוצרות כתוצאה מכך;
לחשיבה על התמודדות ומציאת פתרון.

דוגמה למבנה רצף הוראה-למידה בכיתה ב

לביית-הספר הממלכתי והממלכתי דתי, הערבי והדרוזי

כדי להבחין בצירים שמתוכם נלקחו המודולות והסעיפים הרלוונטיים, כל ציר מודפס בצבע שונה.

מקרא לסעיפים לשלושת הצירים

לחיות בסביבות משתנות

אנחנו אזרחים במדינת ישראל

משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל

יחידת הוראה-למידה 1:

זהות אישית: אני, זהות חברתית: משפחתי

			<ul style="list-style-type: none"> זהות אישית וזהות חברתית
מודולה א	סעיפים 1.4-1.1		מימוש עצמי
מודולה ה	סעיפים 1.2-1.1		התא המשפחתי כמערכת חברתית
מודולה ה	סעיפים 1.5-1.4		מקום הפרט במערכת החברתית
מודולה א	סעיף 2.1		מערכת הקשרים במשפחה
			תולדות משפחתי
			מסלול א
מודולה א	סעיפים 12-1		סיפור תולדות המשפחה
מודולה ה - נספח	סעיפים לפי בחירת המורים		בזמר וביצירה האמנותית
			מסלול ב או מסלול ג:
מודולה א	סעיפים 11-1		סיפור תולדות המשפחה

יחידת הוראה-למידה 2:

שינויים בתא המשפחתי ובבית המגורים - איך חיים ביחד?

מודולה א	סעיפים 1.1		<ul style="list-style-type: none"> התאמת הארגון המרחבי לצורכי המשפחה
מודולה ב	סעיפים 1.1		שינויים במשפחה ובבית
מודולה ג	סעיפים 1.8, 1.2-1.1		מחלוקות ומתחים
מודולה ג	סעיף 2 - חלקי		התמודדות עם בעיות
מודולה א	סעיפים 3.4, 3.1		זכויות הילד
מודולה ו	סעיפים 1.6-1.1		איך ראוי להתנהג במשפחה?

יחידת הוראה-למידה 3: אני והאחרים במסגרות חברתיות שונות - קשרי גומלין

מודולה ב	סעיף 1.1	מי אנחנו?
מודולה א	סעיף 2.1	התנהגות בקבוצות חברים
מודולה ב	סעיפים 1.11-1.9	קליטת חברים חדשים

יחידת הוראה-למידה 4: אנחנו שומרים על החוקים

מודולה ב	סעיף 2.3	המשותף למי שחי בישראל
מודולה ב	סעיף 2.2	החובות של כל מי שחי בישראל
מודולה ד	סעיפים 1.2-1.1	שמירה על חוקים - חוקי משחק
מודולה ד	סעיף 2.3	אכיפת חוקים

יחידת הוראה-למידה 5: תופעות ושינויים בסביבת בית המגורים

מודולה א	סעיפים 1.4-1.2	תופעות במרחב הקרוב
מודולה ב	סעיפים 1.8, 1.5-1.2	שינויים סביבנו במרחב הקרוב
מודולה ב	סעיפים 3.5-3.1	התמודדות עם שינויים ובעיות ודרכים לפתרון

תרגום יחידת הוראה-למידה לפעילויות לימודיות לכיתה ב

יחידת הוראה-למידה 5: תופעות ושינויים בסביבת בית המגורים

מבנה יחידת ההוראה-למידה:

א. יחידת הוראה-למידה זו נחלקת לשלושה פרקים. בכל פרק סעיפים שבהם מפורטות הצעות לפעילויות לימודיות.

להלן פירוט היחידה לפרקים ולסעיפי משנה:

שם הפרק ביחידה	שמות הסעיפים בפרק
1. מה רואים בסביבת המגורים ובדרך לבית הספר?	1. מה רואים ברחוב? 2. מה רואים בדרך אל? 3. התייחסות ביקורתית לתופעות שנצפו; 4. ארגון מרחבי של תופעה אחת; בסביבת המגורים
2. שינויים סביבנו במרחב הקרוב	1. הודעות על שינויים מתוכננים; 2. הפקת מידע על פעולות אנושיות הגורמות לשינויים; 3. בחינת העמדות של הלומדים ושל התושבים.
3. התמודדות עם שינויים (חברתיים וסביבתיים) ודרכים לפתרון בעיות הנגרמות בעקבותיהם	1. דוגמה לתיאור מקרה א: שינוי בסביבה החברתית בכיתה; 2. דוגמה לתיאור מקרה ב: שינויים בסביבה הפיזית.

- ב. בסוף כל אחד מהפרקים מובאות הצעות להערכה.
ג. בסוף כל אחד מהפרקים מוצגת טבלה ובה המטרות הרלוונטיות לפרק.
ד. כל אחד מהפרקים משקף מטרות אחדות בתכנית הלימודים או חלק מהן.
ד. בסיום יחידת ההוראה-למידה מובאת רשימת אבני היסוד שנגזרו מתחומי הדעת.

פעולות הכנה מקדימות

1. הכרת הסביבה הקרובה על מאפייניה (תופעות, שינויים, בעיות) תיעשה באמצעות תצפיות שיערכו הלומדים בדרכם לבית הספר או למקומות אחרים שהם נוהגים להגיע אליהם. התצפית היא כלי להתבוננות מכוונת בסביבה ולאיסוף נתונים עליה. יש ללמד את הילדים כיצד לערוך תצפית וכיצד לכתוב את הממצאים.
2. יש לתת את הדעת לכללי בטיחות ולכללי זהירות בדרכים בעת עריכת התצפיות, ולהכין את הלומדים לכך על ידי שיתופם בקביעת הכללים, ובבקרה על התנהגותם.
3. כדי להעשיר את מגוון הפעולות הגורמות לשינויים ואת השינויים עצמם, מוצע להביא תצלומים שידגימו מקומות אחרים ביישוב. חשוב לציין את מקום הצילום ואת התאריך.
4. ביחידה זו מובאות דוגמאות לטיפול כישורי חשיבה גבוהים, שהותאמו לרמת הלומדים בכיתה ב, כגון: פתרון בעיות, נקיטת עמדה, חשיבה רפלקטיבית.
5. הצעות להערכת הלומדים משולבות ברצף ההוראה-למידה. לאחר כל אחד מהפרקים משולבת דוגמה של משימת הערכה.

6. **אבני היסוד**, שהן הליבה של התכנית, מוצגות במודולות ובכל אחד מתחומי הדעת ברמת המשגה גבוהה יחסית. המושגים מובאים בניסוח המתאים לגילם ולהתפתחותם של לומדים בכיתה ב.
7. הסביבה הלימודית בכיתה תיבנה בהדרגתיות, על בסיס הנתונים שיובאו על ידי הלומדים מהסביבה החוץ-בית-ספרית, תוך שילוב המסקנות שיוסקו במהלך הלימוד.

הפעילויות המוצעות

פרק 1: מה רואים בסביבת המגורים ובדרך לבית הספר?

1. מה רואים ברחוב? - איסוף נתונים והגדרתם*משימה אישית*

1.1 **עריכת תצפית מכוונת** ברחוב שבו גרים הלומדים.

- התצפית תתקיים פעמיים ביום - בבוקר ואחרי הצהריים.
 הלומדים יצינו עצמים ופעולות אנושיות שהם רואים בסביבת המגורים.
 לדוגמה, עצמים: בית מגורים, כבלי חשמל, כביש, צמחייה, מגרש לחנייה.
 פעילות אנושית: ילדים משחקים, אנשים עוברים ברחוב.
 הלומדים:
 א. יצינו את שם הרחוב שבו הם צופים ואת שעת הצפייה.
 ב. יאספו את הנתונים באמצעים המתאימים ליכולתם, כגון: בכתבה, בסרטוט, בצילום או בהסרטה.
 ג. יצינו עובדות שהם רואים ברחוב ושלא נזכרו, כגון: בעלי חיים, גשם.

משימה קבוצתית

1.2 **מיון המידע** שנאסף על פי הקריטריונים שנזכרו לעיל או על פי קריטריונים שהלומדים החליטו עליהם.

משימה כיתתית

- 1.3 **השוואה** בין הממצאים של הקבוצות - הדומה והשונה.
 1.4 **הסקת מסקנות והכללה** לגבי המאפיינים של סביבות מגורים, כגון: בסביבת המגורים רוב הבתים הם למגורים, בתים רבים על קומות; יש גינות ליד רוב הבתים; בשעות הבוקר, הרבה אנשים יוצאים מהבתים.
הערה: פעילות זו מהווה צעד ראשון להבנת המושג אזורי תפקוד והארגון המרחבי שלהם. כל אזור תפקוד מתאפיין במאפיינים הייחודיים לו.

2. מה רואים בדרך אל?*משימה אישית*

2.1 **בחירת יעדים** שונים לסיור ולתצפית:

הלומדים:

- א. יבחרו יעד שאליו הם נוהגים ללכת או לנסוע בתדירות גבוהה יחסית, כגון: בית-ספר, בית-תפילה, מתני"ס, מרכז קניות, גן ציבורי או שטח פתוח, מגרש ספורט.
 ב. יצינו לאורך מסלול ההליכה או הנסיעה מביתם אל היעד שנבחר עצמים ופעילויות אנושיות שהם רואים. יש לדאוג לכך שמועד הסיור במסלולים יהיה זהה (יום, שעה). חשוב לציין את שעת התצפית.

מוצע להנחות את הלומדים בשאלות מכוונות לקראת איסוף הנתונים, כגון:

- אילו עצמים רואים יותר מחמש פעמים? אילו - רואים רק פעם אחת?
- אילו פעילויות אנושיות חוזרות על עצמן? אילו - רואים רק פעם אחת?

משימה קבוצתית

2.2 מיון הנתונים שנאספו ייעשה על פי היעדים שנבחרו.

- א. ארגון הנתונים שנאספו ייעשה על פי השאלות המכוונות ולפי הקריטריונים שזכרו לעיל. בסוף הפעילות יתקבל תיאור שיציג את מה שהלומדים ראו ואת מה שהם ציינו לאורך המסלול, לדוגמה: **בדרך למתנ"ס ראינו את העצמים האלה**: הרבה בתי מגורים על קומות, בית אחד צמוד קרקע; הרבה עצים ושיחים, תיבת דאר ציבורית אחת. **ראינו את הפעילויות האנושיות האלה**: הרבה אנשים נוסעים במכוניות, מעט אנשים הולכים ברגל, מתקנים צינור מים.
- ב. **הכנת מקרא לממצאים לסימון בצבעים** שיוחלט עליהם לגבי: ממצא **שחוזר על עצמו**, או ממצא **חד-פעמי**. לאחר קביעת המקרא יצבעו הלומדים את הנתונים שאספו וכך תיווצר תמונה המציגה את כמות התופעות שנצפו בשטח, לגבי עצמים ולגבי פעילויות אנושיות, על ידי כל תלמידי הכיתה.
- ג. בכיתה **יובהרו המושגים**: חוזר על עצמו פעמים אחדות; חד-פעמי. המושג **תופעה** יוסבר. **הגדרה למושג תופעה**: התרחשות או עובדה המתגלה בטבע או בחברה ויש לה ביטוי במרחב והיא חוזרת על עצמה. יש תופעות שהאדם יוצר ונוהגים לכוונתן: תופעות מעשי ידי האדם.
- ה**בהרת מושגים** כאלה בגיל הצעיר, מצריכה **הדגמה מוחשית**, כגון: הליכת הילדים לבית הספר היא פעילות שחוזרת על עצמה, דהיינו: ילדים הולכים לבית הספר במשך שישה ימים בשבוע ובמהלך תשעה חודשים. לעומת זאת, יציאה לאירוע כלשהו המתרחש רק פעם אחת בשנה, דהיינו האירוע הוא **בודד**. מוצע שהלומדים יביאו דוגמאות, כדי שניתן יהיה לבחון באיזו מידה הם מבינים את המושגים.
- ד. **בחינה והסקת מסקנות** מן התופעות שנצפו במסלול ההליכה. אפשר להגדיר תופעה שהיא מעשי ידי האדם והיא חוזרת על עצמה או תופעה חד-פעמית, דוגמה: כלי רכב רבים נעים על הכביש - זו תופעה שחוזרת על עצמה; חפירת תעלה להנחת כבלים - תופעה חד-פעמית.
- ה. **מתן שם** שמאפיין את מסלול ההליכה, ומתן נימוק מדוע נבחר שם זה.

משימה כיתתית

- 2.3 **השוואה בין המסלולים** מבחינת התופעות ומבחינת השמות שניתנו להם. הלומדים: יבחנו אילו תופעות דומות נמצאו בין המסלולים ואילו תופעות שונות?
- 2.4 יצינו מה הם למדו מחברים בקבוצות האחרות.

3. התייחסות ביקורתית לתופעות שנצפו

משימה אישית

- 3.1 **התייחסות אישית לגבי התופעות שנצפו**: אילו תופעות שנצפו מצאו חן בעיניי? מדוע? אילו תופעות לא מצאו חן בעיניי? מדוע?
  - 3.2 **חשיבה ביקורתית**: כיצד יכולים ילדים להשפיע על שיפור המצב שראו באחת התופעות? דוגמה: בדרך לבית הספר נצפתה במקומות רבים צואת כלבים על המדרכה. ילדים יכולים לפנות לרשות המקומית ולהציע דרכי פעולה לשינוי המצב.
- בבית ספר אזורי** - בהסעה לבית הספר נצפתה תופעה שחוזרת על עצמה: ילדים גדולים דוחפים ילדים קטנים. הלומדים יכולים לכתוב מכתב להנהלת בית הספר, למועצת התלמידים או לתלמידי הכיתות הגבוהות ולבקש שהתופעה הזו תיפסק.

4. ארגון מרחבי של תופעה אחת בסביבת המגורים סדר המבנים ברחוב

הארגון המרחבי של הבתים ברחוב - ברצף זה ליד זה וסימון בתי הרחוב במספרים - זו תופעה הקיימת בכל היישובים בארץ וברוב הארצות בעולם. הארגון המרחבי אמור להקל על ההתמצאות ברחוב. כדי להתמצא בשיטת המספור, מקובל לעמוד בתחילת הרחוב עם הפנים כלפי המשכו. מצד שמאל של המדרכה - יימצאו הבתים שמספריהם אי-זוגיים (1,3,5), ומצד ימין הבתים שמספריהם זוגיים (2,4,6). כדי להגיע להכללה זו על הלומדים להתנסות בעצמם ולאתר את הבתים שמספרם זוגי או אי-זוגי.

4.1 הכנת תרשים של הרחוב וסימון מספרי הבתים.

הלומדים:

- א. יבחנו את המספרים ברחוב מגוריהם או ברחוב שבו נמצא בית הספר. ייצאו לרחוב ויעמדו בתחילתו, ופניהם כלפי המשכו. על דף נייר הם יסמנו תחילה את קווי המתאר של הכביש והמדרכות.
- ב. יסרטטו קווי מתאר של הבתים (אין הכוונה לדיוק ולמדידה), ויכתבו על כל "בית" את מספרו, כך בצד ימין ובצד שמאל. מוצע לסמן עד 10 בתים מכל צד.

הצעה להערכת הלמידה ותוצריה לפרק 1

דוגמה למשימת הערכה א - עצמים ופעילויות אנושיות

מטרות ההערכה

1. לבדוק את מידת ההבנה לגבי המושגים: עצמים, פעילויות אנושיות (סעיף א).
2. לבחון יכולת זיהוי של מקום על פי תיאור מאפייניו (סעיף ב). להסיק ולהכליל על מקומות אחרים.
3. להגדיר ולשייך עצמים ופעילויות אנושיות רלוונטים למקום מסוים אחר, שייבחר על ידי הלומדים (סעיף ג). להסיק ולהכליל על מקום על פי זיהוי ותיאור מאפייניו.

המשימה

קבוצת ילדים מכיתה ב הביאה לכיתה רשימת פריטים שראו ליד אחד המקומות בשכונה או ברחוב. **להלן הרשימה:** דשא, ספסלים, ילדים משחקים בכדור, אמהות מטיילות עם עגלות תינוקות, נדנדות, ארגז חול, פסל סביבתי, שיחים, עצים, פועל גוזם שיחים, ילד שותה מים בברזיה, מגלשה, שלטים.

- א. הלומדים ימיינו את הפריטים שברשימה לשתי קבוצות: עצמים, פעילות אנושית.
- ב. הלומדים יסיקו מסקנה, על פי תיאור הפריטים - מהו המקום וינמקו את החלטתם.
- ג. הלומדים יחברו רשימה של עצמים ושל פעילויות אנושיות ביחס למקום אחר, כגון: מרכז קניות, בית תפילה, מרכז ספורט.

דוגמה למשימת הערכה ב - תופעות בסביבה

מטרות ההערכה

1. לבדוק את מידת הבנת המושגים: תופעה, חוזר על עצמו, חד-פעמי - לפי דוגמה נתונה (סעיף א).
2. לבחון את יכולתם של הלומדים להדגים את המושגים באמצעות דוגמה חדשה שלא נלמדה בכיתה (סעיף ב).

המשימה

הלומדים:

- א. יקבלו שני איורים המדגימים תופעה שחוזרת על עצמה, כגון: פנסי רחוב מוצבים ברחוב ברצף ובמרחקים שווים; תופעה חד-פעמית, כגון: רחוב ובו פנס אחד.
 יתארו את התופעות בכל איור ויסבירו מה ההבדל בין התופעות באיורים השונים.
- ב. יביאו דוגמאות לתופעה שחוזרת על עצמה ולתופעה חד-פעמית, ויתנו להן שמות. חשוב להקפיד שיובאו תופעות שלא נלמדו בכיתה.

פירוט המטרות הרלוונטיות בפרק

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
1. מה רואים בסביבת המגורים ובדרך לבית הספר?	מטרה 3: סעיפים 3.1, 3.2 מטרה 7: סעיפים 7.1, 7.2, 7.3 מטרה 8: סעיף 8.1 מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.5

פרק 2 : שינויים סביבנו במרחב הקרוב

במרחב היישובי מתרחשים שינויים כל העת. בפרק זה מוצע לפתוח בהודעות שונות של הרשות המקומית, או של מוסדות ציבור אחרים על שינויים מתוכננים. בפרק הקודם הלומדים ערכו סוירים ותצפיות, לכן מוצע לפתוח בדרך למידה אחרת. יחד עם זאת, המידע שנאסף בסיור ובהתבוננות יהווה בסיס להמשך הדיון לגבי השינויים ברחוב. המורים והלומדים יביאו דוגמאות להודעות של הרשויות בדבר שינויים מתוכננים. דוגמאות אפשר למצוא במקומונים, בדיוור ישיר שמגיע לבתים, בהודעות על לוחות מודעות או בשלטים המוצבים ברחוב או באתרים. אם חלים שינויים בולטים בסביבת בית-הספר, אפשר להתייחס אליהם. דוגמה לשינויים הקשורים לתשתיות ראו **בציר לחיות בסביבות משתנות**, מודולה ב עמ' 52-56.

1. הודעות על שינויים מתוכננים

1.1 ניתוח מודעה המביאה לידיעת הציבור פעולות שיגרמו לשינויים בסביבת המגורים.

להלן דוגמה למודעה:

הרשות המקומית...	לידיעת התושבים בשכונת - - -
החלפת קו צינור מים ברחובות - - -	
החל ביום ראשון 2.1.02 וכלה ביום רביעי 3.3.02 יוחלפו צינורות המים הישנים ברחובות אלה: - - לשם כך תיערך חפירה ברחובות שלכם.	
במהלך העבודה ניאליץ להפסיק את אספקת המים. הודעה על כך תקבלו יום לפני כן.	
אנחנו מבקשים את סליחתכם על אי-הנוחות שתיגרם לכם במהלך העבודות.	
ראש הרשות המקומית	אגף המים ברשות המקומית

בניתוח המודעה הלומדים יתייחסו לתוכנה:

- א. אל מי פונים? מי פונה? מהו נושא המודעה?
  - ב. אילו שינויים יחולו ברחובות האלה בזמן העבודה? על מי זה יכול להשפיע - על תושבים, על הסביבה? אילו שינויים יחולו ברחובות לאחר שתושלם העבודה? על מי זה ישפיע - על התושבים, על הסביבה?
  - ג. אילו בעיות עלולות להיווצר **לבני אדם**, כגון: פגיעה באיכות החיים, סכנות בטיחות, אי-נוחות בתחבורה, בחנייה, פגיעה באיכות הסביבה - רעש, אבק.
- אילו בעיות עלולות להיווצר לסביבת **החי והצומח**, כגון: שינויים במרקם הקרקע יגרמו למותם של צמחים או על בעלי חיים מתחת לאדמה, החפירה תחשוף או תשמיד את בעלי החיים האלה, יגדלו שם צמחים שלא היו קודם.

1.2 מה יכול לקרות אם לא יחליפו את צינורות המים?

2. הפקת מידע על פעולות אנושיות הגורמות לשינויים

2.1 הפקת מידע מתצפיות בדרך לבית הספר או למקום אחר

תצפיות במקומות שבהם מתרחשים שינויים הן מרכיב חשוב ביותר לגבי הבנת התופעה. אולם, בשל קשיים בטיחותיים וארגוניים לא ניתן לבצע זאת בכל עת ובכל מקום. לכן, מוצע שהלומדים יצפו בפעולות אנושיות הגורמות לשינויים בדרכם לבית-הספר או למקומות אחרים. ההתבוננות והתצפיות בדרך לבית-הספר יהיו לפחות במשך שלוש פעמים עוקבות.

משימה אישית

- א. **איסוף מידע:** הלומדים יתבקשו להבחין בשינויים הקשורים למעשי ידי האדם - לפעילות אנושית, במשך שלושה ימים, בדרכם לבית-הספר או למקום אחר, כגון: חפירת תעלה, תיקון כביש בשל בור שנפער בו, התקנת שילוט חדש, גיזום עצים, שתילת גן חדש, תיקון צינור מים או כבל חשמל, העמסת תכולת דירה למעבר.
- ב. **ארגון המידע:** הממצאים יירשמו מדי יום על דף מעקב. בדף יצוין: תאריך, המקום שבו ראו את הפעילות החדשה, סוג הפעילות.

משימה קבוצתית / כיתתית

- ג. **מיון המידע:** המידע ימוין לפי סוגי הפעילויות שנצפו. מומלץ לצרף תצלומים המתעדים שינויים שנגרמו מפעילות אנושית - ממעשי ידי האדם.
- ד. **דיון שיתמקד בשאלות:** הסיבות שגרמו לפעילות, השפעת השינויים על הסביבה. (ראו **בציר לחיות בסביבות משתנות**, מודולה ב, סעיפים 1.3-1.5, עמ' 52).
- במהלך הדיון הלומדים יבינו שכל פעולה אנושית שהיא מעשי ידי האדם - מתערבת בסביבה, גורמת לשינוי כלשהו ומשפיעה על משהו אחר בסביבה. לשינויים בסביבה עלולה להיות השפעה למשך שנים רבות.
- הערה:** אפשר להתייחס גם לשינויים הקשורים למזג האוויר, לחי ולצומח, כגון: גשם ראשון, שרב, סופה, שלכת, ציפרים נודדות, פריחה חדשה, המלטת בעל חיים.
- ה. הלומדים יבחרו בשינוי שמעורר אצלם עניין, יתבוננו בו לאחר שבוע או יותר, ויתארו מה התרחש ומה השתנה.

3. בחינת העמדות של הלומדים ושל התושבים

- 3.1 כדי לפתח אצל הלומדים חשיבה ביקורתית ויכולת לנקוט עמדה, מוצע לערוך רצף של פעילויות כמפורט להלן:

משימה כיתתית

- א. **נקיטת עמדה:** כל הלומדים יתייחסו לאחת מהפעולות והשינויים שנזכרו לעיל. ההתייחסות תהיה - תמיכה (בעד) בפעולה ובשינוי שיחול בעקבותיה, או התנגדות לפעולה ולשינוי שיחול בעקבותיה. הכיתה תיחלק לקבוצות לפי העמדות שהלומדים נקטו (בעד, נגד, נמנעים).

משימה קבוצתית

- ב. **ניסוח נימוקים:** הלומדים, בקבוצות קטנות, יתארגנו בהתאם לעמדתם. בקבוצה הם ינמקו את דעותיהם בעד או נגד, ויכתבו אותן כדי להציגן בפני המליאה.

משימה כיתתית

- ג. **הצגת הנימוקים:** כל קבוצה תציג בפני המליאה את נימוקה. כך יועלו בפומבי כל הנימוקים בעד וכל הנימוקים נגד. פעילות זו מאפשרת להביע דעות שונות באותו עניין.
- יש להתייחס בכבוד לכל דעה, אך יחד עם זאת, להבחין בין דעות הנוגעות לעניין לבין דעות הנובעות מרגש או מהתייחסות סטריאוטיפית.
- ד. אפשר לשאול מי מהלומדים רוצה לשנות דעה בעקבות הסיכום. חשוב להסביר ולנמק מדוע רוצים לשנות דעה.

הצעה להערכת הלמידה ותוצריה לפרק 2

דוגמה למשימת הערכה - שינוי במסגרת החברתית

מטרות ההערכה

1. לבחון את מידת ההבנה של המושגים : שינוי, בעיה הנגרמת כתוצאה מהשינוי (סעיפים א, ב).
2. לזהות בעיה על פי טקסט נתון (סעיף א).
3. להסיק לגבי השינוי שחל (סעיף ב).
4. לבדוק את יכולת הלומדים להתייחסות רב-כיוונית ואת יכולתם לנמק את דעותיהם (סעיפים ג, ד).

המשימה

תלמידי כיתות ו תופסים בכל הפסקה את מגרש המשחקים. מועצת התלמידים החליטה לקבוע ימים קבועים לכל שכבת כיתות. כיתות א-ב ישחקו בימי שני ורביעי.

- א. מה הבעיה המוצגת?
- ב. מה השינוי שחל?
- ג. מי לא מרוצה מהשינוי ומדוע?
- ד. מה היה קורה אילו לא היו מחליטים על השינוי?
- ה. אילו הצעות אחרות אפשר להציע לפתרון הבעיה?

פירוט המטרות הרלוונטיות לפרק 2

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
2. שינויים סביבנו במרחב הקרוב	מטרה 3: סעיפים 3.1, 3.2, 3.3 מטרה 5: סעיפים 5.2 מטרה 7: סעיפים 7.1, 7.2, 7.3, 7.4 מטרה 8: סעיף 8.1 מטרה 9: סעיפים 9.1 מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.5, 10.6

פרק 3 :

התמודדות עם שינויים (חברתיים וסביבתיים) ודרכים לפתרון בעיות הנגרמות בעקבות השינויים

בפרק זה מוצע להביא תיאורי מקרה, לדון בהם ולהציע דרכים לפתרון.
(ראו סעיפים בציר לחיות בסביבות משתנות, מודולה ב סעיפים 3.1-3.5, כולל הפתיחה, עמ' 55-56).

1. דוגמה לתיאור מקרה א: שינוי בסביבה החברתית בכיתה

לכיתה ב הצטרף ילד כבד ראייה. המורה ביקשה משני תלמידים לפנות את מקום ישיבתם עבור הילד הנכה, ולעבור לשבת במקום אחר בכיתה.
כדי לשלב את הילד במסגרת החברתית של הכיתה, שינו פעילויות קבועות אחדות שהיו נהוגות בכיתה. היו ילדים שהתלוננו על כך בפני המורה.

1.1 דיון במקרה

- א. זיהוי השינוי.
- ב. זיהוי הבעיות שהתעוררו בעקבות השינוי.

1.2 דיון בחלופות לפתרון הבעיות

- א. העלאת חלופות לפתרון הבעיות.
- ב. בחינת החלופות השונות (יתרונות וחסרונות).
- ג. בחירת החלופה המתאימה לביצוע הפתרון.
- ד. העלאת הצעות יישומיות לביצוע הפתרון המועדף.

2. דוגמה לתיאור מקרה ב: שינויים בסביבה הפיזית

ליד בית הספר התחילו עוסקים בהרחבת הכביש. העבודות מתבצעות משעות הבוקר עד שעות הצהריים. הן גורמות להפרעה בתחבורה ליד בית הספר, לבעיות בכניסת הולכי רגל וביציאתם (וביניהם תלמידים ומורים), לרעש ולאבק רב.

2.1 דיון במקרה ודיון בחלופות, כפי שמוצע בדוגמה א.

הצעות להערכת הלמידה ותוצריה לפרק 3

מטרות משימת ההערכה

1. לבחון את מידת ההבנה של תופעת השינוי והשפעתו מבחינה אקולוגית-סביבתית ומבחינה חברתית (סעיף א).
2. לבחון יכולת של זיהוי בעיה (סעיף ב).
3. לבחון יכולת העלאת חלופות לפתרון בעיה ויכולת חשיבה רב-כיוונית (סעיף ג).

המשימה

בחצר בית הספר נמצא גן עצים שהילדים נטעו בט"ו בשבט.
קיימת תכנית לבנות שתי כיתות במקום גן העצים. ילדי בית-הספר כועסים על כך.
הם פנו למנהלת בית-הספר בעניין זה.

- א. איזה שינוי יהיה?
- ב. מה הבעיה?
- ג. הציעו הצעות אחדות לפתרון הבעיה.
- ד. בחרו בהצעה הטובה ביותר. הסבירו את בחירתכם.

פירוט המטרות הרלוונטיות לפרק 3

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
3. התמודדות עם שינויים (חברתיים ופיזיים) ודרכים לפתרון בעיות בעקבות השינויים	<p>מטרה 2: סעיף 2.7</p> <p>מטרה 3: סעיפים 3.1</p> <p>מטרה 5: סעיפים 5.1</p> <p>מטרה 7: סעיפים 7.1, 7.4</p> <p>מטרה 9: סעיפים 9.1</p> <p>מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.5</p>

רשימת אבני היסוד הרלוונטיות ליחידת הוראה-למידה 5

תחומי הדעת	אבני היסוד
גאוגרפיה	ארגון מרחבי, סביבה ומרחב (סביבה טבעית וסביבה שהיא מעשי ידי האדם), תופעה, תפרוסת של תופעות, מיפוי תופעות, קשרי גומלין מקום במרחב, שינוי, יכולת האדם לשנות ולהשפיע.
אקולוגיה	הכול קשור בכול (כל שינוי משפיע על משהו אחר), האדם משפיע על הסביבה, מושפע ממנה ואחראי על התוצאות, "בזבוז היום משמעו מחסור מחר".
אזרחות	כבוד האדם, סובלנות, הוגנות, אחריות.
סוציולוגיה	קשרי גומלין ויחסי גומלין.

הצעה לארגון רצף יחידות הוראה-למידה לכיתה ג לבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי, הערבי והדרוזי

הנחות היסוד לבניית הרצף המוצע בדוגמה:

1. המרכיבים החברתיים-אזרחיים בולטים לאורך רצף ההוראה-למידה בכיתה ג.
2. נקודת המוצא בבניית הרצף היא הלומדים וקשרי הגומלין שלהם עם קבוצות השתייכות ההולכות ומתרחבות: הכיתה, בית הספר, הקהילה. וכן, מעורבותם בעשייה החברתית.
3. התכנית יוחסה חשיבות ללימוד זכויות יסוד אחדות הקיימות לכל מי שחיים במדינת ישראל, וביניהן זכויות הילד. במקביל ללימוד הזכויות ולמימושן יש התייחסות לחובות, לחוקי תעבורה ולאכיפת החוקים.
4. מימוש ערכים דמוקרטיים באים לידי ביטוי, הלכה למעשה, בתפקודי חברת הילדים כמערכת חברתית, בחלוקת תפקידים ובהתמודדות עם ביטויי אלימות.
5. לאחר היכרות רחבה עם הסביבה החברתית הקרובה ותפקודיה כמערכת תיעשה היכרות עם הסביבה הפיזית ועם השינויים החלים בה. כחלק מהסביבה הקרובה יכירו הלומדים את הארגונים המוסדיים המסדירים את חיי החברה - על תפקידים ועל השירות שהם נותנים לתושבים.
6. היחידה העוסקת בהתמודדות עם שינויים ועם מחלוקות, וכן בהתמודדות עם רצונות, מגבלות והעדפות שולבה ברצף ההוראה-למידה בשלבים מתקדמים מסיבות אחדות:
  - א. נדרשת רמת חשיבה גבוהה יחסית
  - ב. נדרש ידע מצטבר
  - ג. מתבקש יישום של ההתנהגויות לאורך זמן.
 כל אלה מחייבים בשלות מצד הלומדים.
7. היחידה העוסקת בתולדות היישובים בארץ ישראל מוצגת כיחידה נפרדת. זו יחידה המזמנת חוויה ומפגש עם בני המשפחות של הלומדים ועם גורמים שונים בקהילה.

דוגמה למבנה רצף ההוראה-למידה בכיתה ג

לבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי, הערבי והדרוזי

כדי להבחין בצירים שמתוכם נלקחו המודולות והסעיפים הרלוונטיים, כל ציר מודפס בצבע שונה, כמפורט להלן:

<p>מקרא לשלושת הצירים</p> <p>לחיות בסביבות משתנות</p> <p>אנחנו אזרחים במדינת ישראל</p> <p>משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל</p>

יחידת הוראה-למידה 1:

אני וזולתי - התנהגות בקבוצות השתייכות, מי אנחנו?

- התנהגות בקבוצות השתייכות - ביטוי 1.1 סעיף
- החלטת החלטות וביצוען 2.3-2.2 סעיפים
- מודולה ב
- מודולה א
- ללא נקיטת אלימות

יחידת הוראה-למידה 2: זכויות וחובות לכל מי שחי במדינת ישראל

מודולה ב	סעיף 1.1	מי האחרים במדינת ישראל?
מודולה ב	סעיף 2.3 (חלקי)	המשותף לאזרחים במדינת ישראל
מודולה ב	סעיף 2.1	זכויות שיש לכל אדם שחי בישראל
מודולה א	סעיפים 3.1-3.7	זכויות הילד
מודולה ב	סעיף 2.2	חובות לכל מי שחי במדינת ישראל.

יחידת הוראה-למידה 3: מערכות חברתיות בבית-הספר

מודולה ה	סעיף 1.3	חברת הילדים כמערכת חברתית
מודולה ד	סעיפים 3.1-3.5	הסכמים, נהלים, תקנות וחוקים
מודולה ג	סעיפים 2.1-2.6	קשרי גומלין בין הפרט לסביבה
מודולה ה	סעיף 4.4	התנדבות ילדים בבית הספר ובקהילה

יחידת הוראה-למידה 4: שמירה על החוקים בסביבת החיים של הלומדים

מודולה ד	סעיפים 1.1-1.2	חוקי תעבורה
מודולה ד	סעיפים 2.2-2.3	לשם מה חוקים? קיומם ואכיפתם

יחידת הוראה-למידה 5: קשרי גומלין בין ארגונים מוסדיים לתושבים בסביבה הקרובה

מודולה א	סעיפים 1.5-1.6	תופעות בסביבה בהקשר לנוף הבנוי
		ארגונים מוסדיים המסדירים את
מודולה ה	סעיפים 2.1-2.3	חי החברה
		זכויות וחובות של מקבלי שירות
		ושל נותני שירות והיכולת
מודולה ה	סעיפים 2.7-2.10	שלהם להשפיע

יחידת הוראה-למידה 6: התמודדות עם שינויים, בעיות ומחלוקות בסביבות החיים (הפיזיות והחברתיות)

מודולה ב	סעיפים 1.6 - 1.7	שינויים באזור המגורים הקרוב
		התמודדות עם השינויים ועם
מודולה ב	סעיפים 3.1 - 3.6	בעיות הנגרמות כתוצאה מהם
	סעיפים 1.3, 1.7-1.8	התמודדות עם בעיות ועם מחלוקות
מודולה ג	סעיפים 2.7-2.10	בין קבוצות שונות
	בהתאמה	

תרגום יחידת הוראה-למידה לפעילויות לימודיות לכיתה ג מסלול א לבית-הספר הממלכתי והממלכתי דתי

יחידת הוראה-למידה 8:

העליות לארץ והקמת המדינה בסיפור, בזמר וביצירה האמנותית

א. יחידת הוראה-למידה זו נחלקת לשלושה פרקים. בכל פרק סעיפים בהם מפורטות הצעות לפעילויות לימודיות.

להלן פירוט היחידה לפרקים ולסעיפי משנה:

שם הפרק ביחידה	שמות הסעיפים בפרק
1. עולים לארץ ומתיישבים בה	1. על העלייה לארץ ועל ההתיישבות בה מסיפורי בני המשפחה - איסוף מידע; 2. עיבוד המידע שנאסף מסיפורי בני המשפחות; 3. מתן ביטוי לתקופות ולעליות בזמר וביצירה האמנותית; 4. השוואה בין העליות בהקשר לתרומתן לארץ ולמדינה על פי הסיפורים והתיאורים; 5. סוגי הקשרים בין היהודים לבין הערבים - בחינת המידע שנאסף.
2. סיפורים על הקמת מדינת ישראל	1. המשמעות של יום העצמאות; 2. משפחות הלומדים באירועי מלחמת העצמאות.
3. סיפורי אתרים ביישוב ובסביבה הקרובה, בזיקה לעליות והקמת המדינה	1. סיור באתר אחד הקשור לעליות, וסיור באתר אחד הקשור להקמת המדינה; 2. סיכום הביקור באתר.

ב. בסוף כל אחד מהפרקים מוצעות פעילויות להערכה.

ג. בסוף כל אחד מהפרקים מוצגת טבלה ובה המטרות הרלוונטיות לפרק זה. כל אחד מהפרקים משקף מטרות אחדות בתכנית הלימודים או חלק מהן.

ד. בסיום יחידת ההוראה-למידה מובאת רשימת אבני היסוד שנגזרו מתחומי הדעת.

פעולות הכנה מקדימות

ביחידה זו מסתמכים על סיפורים אישיים של בני משפחות הלומדים, שמבוססים על זיכרון אישי. יש לקבל את הסיפורים האישיים ולהתייחס אליהם בכבוד הראוי. יחד עם זאת, יש להתאים את הסיפורים ללומדים בכיתה ג ולהימנע מהגזמות ומפגיעה בצנעת הפרט. היחידה מתבססת על הרקע העיוני הרקע העיוני למורים בהיבט ההיסטורי, המהווה מסגרת התייחסות בלבד. (ראו עמודים 163-170).

הפרק הראשון, בדוגמה זו, מתמקד בסיפורים אישיים של בני המשפחה על עלייתם לארץ ועל התיישבותם בה.

1. לשם כך מוצע לערוך מיפוי של שנות העלייה של משפחות הלומדים לפי ארצות המוצא ולבחון את הייצוגיות שיש לתקופות ולעליות. מומלץ להביא דוגמה אחת או שתיים מכל משפחה של הלומדים.

- במידה שאין בכיתה ייצוגיות לעליות שהוזכרו, המורים יביאו סיפורים מייצגים ממקורות אחרים, כגון: מספרי לימוד שפותחו, מעיתונות התקופה, מפרקי ספרות או מאסופות שנכתבו על התקופה.
2. **מפגש חוויתי עם אנשים או אמצעים אחרים:**
- מוצע להזמין בני משפחה כדי שיספרו לילדים את סיפורם האישי כמייצג את התקופה ואת מלחמת העצמאות.
  - ניתן להזמין אנשים מיישובים בסביבה שקשורים לאחת התקופות בתולדות היישובים בארץ, כדי שיספרו את סיפורם האישי.
  - ניתן להביא קלטות שמע וקלטות אור-קוליות שמהוות תיעוד לתקופה. קלטות שמע וקלטות אור-קוליות אפשר להשיג במרכזים הפדגוגיים, בטלוויזיה החינוכית, או ביישובים שהפיקו בעצמם.
3. **ארגון סביבה לימודית מתפתחת** שבה יוצגו מאפייני התקופות והעליות לארץ בתצלומים, בשירים, בכלים ובכל מה שמתאר את החיים בארץ ואת העולים אליה בתקופות שזכורות בסיפורים של בני המשפחות.
4. **המורים יאתרו ביישוב או בסביבה הקרובה אתרים אחדים הקשורים לתקופות שילמדו, כדי לסייר בהם.**
5. **מומלץ ללמד יחידה זו לקראת חגיגות יום העצמאות.** עם זאת, את פרק 1 ניתן ללמד גם במועד אחר.
6. **בתכנון יחידה זו יש לכלול ולטפח כשירויות לשוניות הנדרשות לכתיבה ולעריכת סיפורים אישיים עריכת ספר, פרסום.**

הפעילויות המוצעות

פרק 1: עולים לארץ ומתיישבים בה

אפשרות אחת

אפשרות זו מתייחסת למצב שבו בכיתה יש ייצוגיות לכל התקופות או העליות שמפורטות ברקע העיוני למורים, במסלול א, עמ' 164-170.

מי שבכיתתם אין ייצוג מלא לתקופות או העליות האלה יפנו לאפשרות שנייה, המוצעת בעמוד 131 וישלבו בין ההצעות.

1. על העלייה לארץ ועל ההתיישבות בה מסיפורי בני משפחה - איסוף מידע

משימה אישית

- הלומדים יביאו מבני משפחותיהם לקט סיפורים ותצלומים, מסמכים ועדויות על העלייה לארץ ועל החיים בה בתקופה הראשונה (בהלימה לתכנים המפורטים ברקע העיוני למורים בהיבט ההיסטורי עמ' 163-170).
- להלן דוגמאות לשאלות שיסייעו לאיסוף המידע:
- מי מבני המשפחה עלו לארץ?
איזה שלטון היה אז בארץ (תקופת השלטון העות'מאני, תקופת המנדט הבריטי, תקופת מדינת ישראל)?
באיזה גיל היו כאשר עלו? מאיזו ארץ עלו? באיזו שנה עלו? מדוע עלו לארץ?
  - היכן התיישבו או יושבו העולים בראשית דרכם בארץ? האם הקימו יישוב חדש או שהצטרפו ליישוב קיים? מה היה במקום שאליו הגיעו? מי חי בו?
מה הייתה צורת ההתיישבות (סיפורים ותיאורים אישיים על צורת ההתיישבות); כיצד חיו ביישוב: במה עסקו? היכן ערכו את קניותיהם? היכן הילדים למדו?
כיצד חגגו את החגים? כיצד חיי החברה היו מאורגנים? אילו בעיות מרכזיות היו להם ביישוב, כגון: מים, עבודה, ביטחון, אקלים, או אחרות?
  - מי חי בסביבה הקרובה ליישוב? מה היו הקשרים עם התושבים בסביבה (עם יהודים, עם ערבים)?

2. עיבוד המידע שנאסף מסיפורי בני המשפחות

משימה קבוצתית

- א. מיון הסיפורים והתצלומים לפי תקופות השלטון בארץ או העליות על פי שנות העלייה.
  - ב. הלומדים יציגו כל אחת מהעליות או את התקופה בצבע או בסימן מיוחד.
  - ג. השוואה : דומה ושונה בין התיאור של העולים בתקופה מסוימת (על בסיס הסעיפים הנ"ל).
  - ד. הסקת מסקנות והכללה לגבי אורח החיים ומאפייני העלייה לארץ בתקופה שנבחנה והצגתם באמצעות מסמך כגון : תעודת זהות, פרסום, כתבות לעיתון ; שיר ; מצגת.
  - ה. התוצרים של הלומדים יוצגו בסביבה הלימודית הנבנית במהלך הלימוד.
- הערכת התוצרים** האלה תהיה על פי קריטריונים שייקבעו בכיתה*.

3. מתן ביטוי לתקופות ולעליות בזמר וביצירה האמנותית

- א. לימוד שירים המייצגים את התקופות או העליות (מילים ולחנים).
  - ב. היכרות עם יצירות אמנות המייצגות את התקופות או העליות .
  - ג. פעילות יצירתית של הלומדים בהקשר לביטוי האמנותי.
- ראו פירוט השאלות במודלה ה - נספח, בציר משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות היישובים בארץ ישראל (עמודים 88-89).

4. השוואה בין העליות בהקשר לתרומתן לארץ ולמדינה על פי הסיפורים והתיאורים.

משימה כיתתית

- א. הצגה חווייתית משותפת ללומדים ולהוריהם קבוצות הלומדים יציגו בפני חברי הכיתה ובפני הוריהם את המידע שאספו על העולים לארץ, בתקופות שזכרו. לקראת המפגש עם ההורים, יחברו הלומדים הזמנות ברוח התקופות והעליות. בהצגה, שמטרתה ליצור חוויה, הלומדים ילבשו לבוש או חלקי לבוש מתאימים לקבוצת העולים בתקופה מסוימת ; יציגו בפני הקבוצות האחרות מאפיינים של העולים באותה תקופה או עלייה ; ישירו שיר המאפיין את התקופה ; יספרו על קשיים ועל הצלחות. ההורים יסיפו סיפורים המבטאים את ההווי ואת אורח החיים - בביטויים לשוניים, בבדיחות, באמצעות כלים וחפצים מייצגים ובאמצעות מאכלים.
- ב. דיון בשאלה : מה הוסיפה ומה חידשה כל קבוצת עולים, כגון : הרחיבה את ההתיישבות בארץ ותרמה לגידול מספר התושבים היהודים, הקימה צורות יישוב חדשות, תרמה לפיתוח הכלכלי של הארץ ושל המדינה, תרמה לתרבות.
- ג. משימת הערכה : אילו יכולתי להשתייך לאחת מקבוצות העולים לארץ, באיזו קבוצה הייתי בוחר או בוחרת? מדוע?

5. סוג הקשרים בין היהודים לבין הערבים - בחינת המידע שנאסף

- א. ליקוט המידע שהביאו הלומדים לגבי סיפורים על היחסים בין יהודים לבין ערבים בכל אחת מהתקופות שסיפורן עלה בכיתה. הסיפורים יודפסו וייקראו על ידי כל הלומדים.
- ב. מיון הסיפורים לפי קריטריונים שיוחלט עליהם, כגון : עזרה, שיתוף, תחרות, מאבק.
- ג. דיון : מה אפשר לעשות כדי לשנות יחסים גרועים? מה אפשר לעשות כדי לחזק ולטפח יחסים טובים?
- ד. הבאת סיפורים מיצירות ספרות על יחסים בין יהודים לבין ערבים או דרוזים בתקופות שנלמדו. יש מקום לשוחח על הבעיות שנוצרו, על הפתרונות שנבחרו, על הדמויות ומעשיהן.

* ראו התייחסות להערכה ביחידה זו בעמ' 135.

בכיתה שבה אין לכל התקופות או העליות ייצוג, המורים יבחרו סיפורים, עדויות, תצלומים מספרים המתארים את התקופות או העליות, כפי שצוין בהערות המקדימות.
 ראשי הפרקים, שהוזכרו באפשרות הקודמת, יהיו בסיס לניתוח הסיפורים שיובאו לכיתה.
 בהצעה זו לא כל השאלות שהוצגו באפשרות הראשונה מתאימות. ניתן למצוא עליהן מענה בסיפורים שהובאו ממקורות שונים.

מצורפת רשימה ביבליוגרפית לעזר, מעמ' 178.

פירוט המטרות הרלוונטיות בפרק 1

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
1. עולים לארץ ומתישבים בה	מטרה 3: סעיפים 3.1 מטרה 6: סעיפים 6.1, 6.3, 6.6 מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.5

פרק 2 : סיפורים על הקמת מדינת ישראל

1. המשמעות של יום העצמאות

- 1.1 שיחה מקדימה שמטרתה לקבל תמונת מצב על הידע של הלומדים לגבי יום העצמאות והקמת המדינה.
- מדוע חוגגים בכל שנה את יום העצמאות?
  - מה היה בארץ לפני ההכרזה על הקמת מדינת ישראל?
  - מהי מלחמת העצמאות ומה אירע בה?

- 1.2 חשיפת הלומדים למידע ראשוני על האירועים שהתרחשו ביום כ"ט בנובמבר 1947 ובהכרזת המדינה ביום ה' באייר תש"ח על ידי דוד בן גוריון. הלימוד יתמקד :
- בהחלטת עצרת האומות המאוחדות ביום כ"ט בנובמבר 1947.
  - בסיום השלטון הבריטי בארץ.
  - במלחמה בין הערבים ליהודים על הארץ.
  - בהכרזה על הקמת מדינת ישראל, ביום ה' באייר תש"ח.

הלימוד אפשרי ממקורות מידע אחדים :

אפשרות א : הזמנת סבתא או סבא, או מישהו מוותיקי היישוב והסביבה ולספר על התקופה ועל אירועים בה.

אפשרות ב : הצגת לקט של תצלומים בסביבה הלימודית, מספרים או מאלבומי זיכרון, שישקפו את רצף האירועים כפי שצוין במוקדי הלימוד.

כל תצלום ילווה בטקסט קצר שיאפשר ללומדים להפיק ממנו מידע.

אפשרות ג : הצגת סרט וידאו מסדרת עמוד האש ותקומה*, שיתמקד באירועים שהוזכרו לעיל.

1.3 עיבוד המידע וסיכומו

- הלומדים יפרסמו את המידע שהוצג בפניהם ויביעו אותו בעל פה או בכתב, תוך התייחסות לשאלה א ולשאלה ב שנשאלו בשיחת הפתיחה.
- דיון : חשיבותה של ההכרזה על הקמת מדינת ישראל לעם היהודי.

2. משפחות הלומדים באירועי מלחמת העצמאות

- 2.1 איסוף מידע מבני המשפחה על חלקם (סיפורם האישי) במהלך מלחמת העצמאות :
- ביום כ"ט בנובמבר 1947 - החלטת עצרת האומות המאוחדות.
  - ביום ה' באייר תש"ח - ההכרזה על הקמת מדינת ישראל.
  - במלחמת העצמאות - באירוע אחד.
- את הסיפורים האישיים ניתן להעשיר בתצלומים, באלבומי ובספרי זיכרון.
- ההתייחסות למידע תהייה בהקשר למקום הימצאותם של בני המשפחה, כאשר התרחשו האירועים שזכרו לעיל :
- בני המשפחה שהיו בארץ : היכן היו? מה עשו? (יסופרו חוויות ורגשות אישיים).
  - הערה : בכיתה שאין ייצוג למשפחות כאלה, יובאו סיפורים ממקורות, כגון : פרקי ספרות, ספרי זיכרון, סרט וידאו.
  - בני המשפחה שמעו על האירועים בדרכם לארץ : היכן נודע להם על האירוע? היכן היו? כיצד הגיבו? מה עשו? (יסופרו חוויות ורגשות אישיים).

* הסדרה עמוד האש, מפיק יגאל לוסין, 1994 הטלוויזיה הישראלית רשות השידור, ירושלים.

- **בני המשפחה שמעו על האירועים בארצות אחרות:** היכן היו? מתי נודע להם? כיצד נודע להם? מה עשו? כיצד הגיבו השכנים? (יסופרו חוויות ורגשות אישיים).
- **בני המשפחה הגיעו לארץ בזמן מלחמת העצמאות:** לאן הגיעו בארץ? מה עשו? (יסופרו חוויות ורגשות אישיים).

הסיפורים יודפסו. מומלץ לצרף תצלומים או איורים, או סרט וידאו שיוסרט במקום האירוע בארץ על ידי בני המשפחה והילדים.

2.2 ארגון המידע ועיבודו

- א. **מיון סיפוריהם של בני המשפחות** על פי קטגוריות שייקבעו בכיתה. ניתן למיין על פי מקום הימצאם בעת האירועים, כפי שזכר לעיל בסעיף 2.1. המיון יתייחס לשאלות: כמה משפחות היו בכל קבוצה? באילו יישובים או באילו ארצות היו בעת האירועים? הנתונים **יסוכמו ויוצגו** בדיאגרמה או בטבלה. אפשר גם להציגם על מפת ישראל ואולי אף על מפת העולם.
- ב. **ארגון הסיפורים האישיים בספר הכיתה**, או בעיתון קיר. הסיפורים יאורגנו על פי הקטגוריות שהוצגו בסעיף 2.1. מומלץ לצרף תצלומים וכל סוג של טקסט המעשיר את הסיפור.
- ג. **פרסום הסיפורים** ייעשה בשילוב עם ההורים. במפגש המשותף יקחו חלק הורי הילדים ובני משפחה שיספרו את סיפוריהם או יציגו סרטים שהסריטו. בכיתה שאין בה ייצוג לבני משפחה שיכולים לספר על מלחמת העצמאות בארץ, מוצע להזמין אנשים מהיישוב או מיישובים בסביבה, שיספרו את החוויות שלהם על אירוע מסוים.

2.3 מלחמת העצמאות בראי הזמר*

- א. לימוד שירים אחדים המיצגים את התקופה (לימוד המילים והלחנים).
- ב. התייחסות לשירים מהבחינות האלה:
  - לאיזה אירוע מתייחס השיר?
  - כיצד השיר מבטא רגשות של לוחמים או תושבים? כיצד הוא מבטא את מחשבות הלוחמים או התושבים?

פירוט המטרות הרלוונטיות בפרק 2

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
2. סיפורים על הקמת מדינת ישראל	<p>מטרה 1: סעיפים 1.1, 1.2</p> <p>מטרה 3: סעיפים 3.1</p> <p>מטרה 6: סעיפים 6.1, 6.3</p> <p>מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4</p>

* ניתן להיעזר בסביבת למידה ממוחשבת - תקליטור מולטימדיה - **הציונות בראי הזמר והסמל**, הוצאת תל"ם, האגף לתיכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, 2001, הפצה "מעלות" הוצאת ספרים בע"מ, טל 03-5614121.

פרק 3 :

סיפורי אתרים ביישוב ובסביבה הקרובה בזיקה לעליות ולהקמת המדינה

במושג **אתרים** הכוונה לבתי מגורים, מבני ציבור, חדר ראשונים, מוזאון מקומי, אנדרטה.

סיור באתר אחד הקשור לעליות, וסיור באתר אחד הקשור להקמת המדינה

מטרת הסיור : לחזק את הקשר של הלומדים עם אתרים במפגש בלתי אמצעי ומוחשי העשוי לעורר חוויה רגשית וליצור הבנה ואמפתיה לאירוע שהאתר קשור אליו ולאלה שנטלו בו חלק.
בסיור הלומדים יתודעו לתפקידו ולחלקו של האתר בתולדות האזור והמדינה, יעריכו את מעשי הראשונים ואת תרומתם ליישוב, לארץ ולהקמת המדינה.

את ההכנה לסיור באתרים מוצע לבסס על **הציר משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל, במודולה ד - סיפורי אתרים, במסלול א, בסעיפים : 1.2, 1.5, 1.6, 1.11, עמ' 87.**

להלן הצעות אחדות לפעילות באתר :

- משחק תפקידים בהקשר ל"סיפור של האתר";
- משחק "סימני דרך" או "מחפשים את המטמון";
- תיעוד האתר (המבנה, השילוט) וסביבתו בציור, בצילום או בסרטוט;
- מפגש באתר עם אנשים ש"סיפור האתר" קשור אליהם.

סיכום הביקור באתר

- מה המיוחד באתר שאפשר לספר עליו לילדים אחרים או אפילו לפרסם אותו?
- דיון על החשיבות שבשימור האתר.

פירוט המטרות הרלוונטיות בפרק 3

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
3. סיפורי אתרים ביישוב ובסביבה הקרובה בזיקה לעליות או להקמת המדינה	מטרה 3: סעיפים 3.1, 3.2 מטרה 6: סעיפים 6.1, 6.4 מטרה 9: סעיפים 9.3, 9.4 מטרה 10: סעיפים 10.3

הצעה להערכת הלמידה ותוצריה

ההצעות להערכה לפרק 1: עולים לארץ ומתיישבים בה

ההערכה משולבת במהלך הפרק בסעיף 2(ה). ובסעיף 4(ג), ובאמצעות חשיבה רפלקטיבית של הלומדים.

הצעה להערכת הלמידה ותוצריה לפרק 2 הקמת מדינת ישראל

המשימה

תכנית לטקס יום העצמאות

כיתתכם נתבקשה להכין רשימה של נושאים וסיפורים שחשוב לקרוא אותם בטקס יום העצמאות שייערך בבית הספר.

- א. כתבו לפחות ארבעה נושאים וסיפורים המייצגים אירועים שקשורים להקמת המדינה.
  - ב. נמקו את בחירתכם.
- הערה:** הרשימה צריכה להיות בזיקה לתכנים שנלמדו.

הצעה למשימת הערכה לפרק 3: סיפורי אתרים ביישוב ובסביבה הקרובה בזיקה לעליות ולהקמת המדינה

להרוס או לשמר?

ביישוב נמצא אתר שקשור לאחת העליות או לתקופת שלטון מסוים בארץ או להקמת המדינה, כגון: צריף מימי הראשונים, מגדל שמירה, בית-העם, בית-הספר הראשון. קיים ויכוח ביישוב: האם להרוס את האתר או לשמרו?
יש האומרים: "אפשר להרוס את האתר ואין סיבה לשמר אותו"...

- א. מה יטענו התושבים שרוצים להרוס את האתר?
- ב. מה יטענו התושבים שתומכים בשימור האתר?
- ג. מה דעתכם בהקשר לכך? נמקו את הדעה.

אבני היסוד המתאימות ליחידת הוראה-למידה 8 במסלול א

תחומי הדעת	אבני היסוד
היסטוריה	המשכיות, זהות, שייכות, התמודדות, אירועים שהשפיעו על החיים, שינוי, אורח חיים, ראשוניות, חלוציות, הזכות לספר את הסיפור, זיכרון משותף, מכנה שותף לצד ייחודיות, הקמת מדינת ישראל, התנדבות, נקודות מבט שונות, אתרים, מקומות.
גאוגרפיה	מקום, ארגון מרחבי של תופעה, נגישות.

תרגום של יחידת הוראה-למידה לפעילויות לימודיות לכיתה ג
מסלול ב לבתי הספר הערביים
מסלול ג לבתי הספר הדרוזיים

יחידת הוראה-למידה 8:

סיפורים ועדויות על אורח החיים ביישוב של הלומדים
בימי השלטון העות'מאני

ביחידת הוראה-למידה זו מובאות הצעות ללומדים גם בבתי הספר ביישובי הבדווים.

א. יחידת הוראה-למידה זו נחלקת לארבעה פרקים. בכל פרק סעיפים ובהם מפורטות הצעות לפעילויות לימודיות.

להלן פירוט היחידה לפרקים ולסעיפי משנה:

שם הפרק ביחידה	שמות הסעיפים בפרק
1. היישוב שלנו בעבר	1. עברו של היישוב - התייחסות לידע קודם של הלומדים; 2. סיור בגלעין היישוב - בכפר או בעיר; 3. מאפייני גלעין היישוב - עיבוד המידע שנאסף בסיור ובתצפית; 4. סיור למקורות המים - ביישובי הבדווים; 5. מאפייני מרחב הנדידה של המטה או השבט - עיבוד המידע שנאסף בסיור ובתצפית.
2. אורח החיים בעבר	1. סיפורים מן העבר - איסוף מידע; 2. "ספר היישוב" - עיבוד המידע וארגונו; 3. אורח החיים בעבר ואורח החיים כיום.
3. ארגון החיים ביישוב בתקופת השלטון העות'מאני	1. המבנה החברתי ביישוב (שלהי המאה התשע עשרה - ראשית המאה העשרים).
4. יישובים שכנים (ערביים, דרוזיים, יהודיים)	1. החיים בכפר - החיים בעיר; 2. השכנים היהודים - ההתיישבות החדשה.

ב. בסוף כל פרק מוצעות פעילויות להערכה.

ג. כל אחד מהפרקים משקף מטרות אחדות בתכנית הלימודים או חלק מהן.

בסוף כל פרק מוצגת טבלה ובה המטרות הרלוונטיות לפרק זה.

ד. בסיום יחידת ההוראה-למידה מובאת רשימת אבני היסוד שנגזרו מתחומי הדעת.

פעולות הכנה מקדימות

1. היחידה המוצגת להלן מתיחסת לתקופת השלטון העות'מאני בארץ ישראל- לפני כמאה שנים ויותר. עובדה זו מהווה קושי מסוים מפני שתפיסת הזמן אצל הלומדים בכיתות ב-ד אינה מפותחת עדיין. המורים יקחו עובדה זו בחשבון בעת ארגון ההוראה-למידה.
2. היחידה מתבססת על **הרקע העיוני למורים** בהיבט ההיסטורי **המהווה מסגרת להתייחסות בלבד** (עמודים 163-170).
3. ביחידה זו מסתמכים, באופן חלקי על סיפורים אישיים ועל מידע שעובר מדור לדור. הסיפורים והמידע מתבססים על זיכרון אישי, וחלק מהם הוא לא מקור ראשוני. יש להתאים את הסיפורים ללומדים בכיתה ג. כמו כן, מסתמכים על מידע שיובא ממקורות עיוניים (ראו רשימה ביבליוגרפית מעמ' 178).
4. מוצע להביא לקט של פתגמים ואגדות המשקפים את ארגון החיים ביישוב בעבר.
5. **הסיור הלימודי** הוא מרכיב חשוב בלימוד תולדות היישוב. הסיור והתצפית מזמנים מפגש בלתי אמצעי, מוחשי וחוויתי עם אנשים, וביקור באתרים המרכזיים בגלעין היישוב. הלמידה המתרחשת מחוץ לכיתה מזמנת פעילות של חקר, של איסוף נתונים ומידע באופן שיטתי.
- היציאה לסיור ולתצפית מחייבת התארגנות מקדימה של המורים ושל הלומדים. ראו פרק 1, סעיף 2 עמ' 138-139.
- ככפרים ובערים** הסיור יתמקד בגלעין היישוב ההיסטורי.
- ביישובי הבדווים** הסיור יתמקד במקורות המים שהיו פעילים בתקופה הנלמדת ובמקומות החנייה בעונת הקיץ ובעונת החורף, ראו הצעה בעמ' 140.
6. את סביבת הלמידה מוצע לארגן כסביבה לימודית מתפתחת, שבה יוצגו התוצרים של התלמידים בהתאם לפרקי הלימוד.

פירוט הפעילויות

פרק 1 : היישוב שלנו בעבר

1. עברו של היישוב - התייחסות לידע קודם של הלומדים

1.1 **פעולת הכנה** : הלומדים יאספו מבני משפחתם מידע על היישוב בעבר - בתקופת השלטון העות'מאני בארץ. להלן שאלות להתייחסות:

- האם היישוב היה כפר או עיר?
- מה היה מבנה היישוב - הארגון המרחבי שלו? מה היה בו?
- היכן היה המעיין? היכן הגורן?
- היכן היו בתי התפילה? היכן היה הדיואן?

בבתי-ספר בדוויים השאלות יתייחסו :

- היכן היה מקום המגורים של השבט?
- האם הם היו נוודים? לאן נדדו? כיצד זה בא לידי ביטוי באורח החיים היום-יומי? העונתי?
- אילו מקורות מים היו?
- היכן היה הדיואן? מה התרחש בו?

1.2 שיחת פתיחה :

א. הלומדים יספרו וידווחו על היישוב בעבר ; על המטה או על השבט הבדווי, על פי השאלות. מידע זה יהווה בסיס להמשך הלמידה על תולדות היישוב ; על המטה או על השבט הבדווי, וכן כהכנה לבניית סביבה לימודית, שתתפתח בהמשך.

ב. **יוצגו שאלות, כגון :** מי מהלומדים ביקרו במקומות שבאזור הישן של היישוב (בגלעין היישוב)? מה נמצא שם היום?

אם הלומדים מכירים אנשים שגרו או עבדו **בעבר** במקום, מוצע שישוחחו אתם, יאספו מידע ויספרו אותו בכיתה. ישאלו שאלות כגון : היכן גרו? מה היה במקום? מי היו האנשים שגרו?

אם הלומדים מכירים אנשים שגרים **כיום** באזור הישן או עובדים בו, מוצע שישוחחו אתם ויאספו מידע. ישאלו שאלות כגון : היכן הם גרים? באילו מקומות הם עובדים ובמה הם עוסקים? מדוע בגלעין היישוב? מה היתרונות?

הלימוד יתמקד בגלעין היישוב.

ג. **בבתי-הספר הבדוויים** יוצגו שאלות כגון : מי מהלומדים ראו או ביקרו במקורות המים כמו באר, בור? מי מהלומדים ביקרו במקומות שבני השבט נדדו בהם או חנו בהם בעונת הקיץ או החורף? מה יש שם?

2. סיור בגלעין היישוב - בכפר או בעיר*

מטרת הסיור להכיר באופן בלתי אמצעי את המבנה (הארגון המרחבי) של היישוב בעבר ולבחון כיצד היה בנוי. הסיור יתמקד באתרים אחדים המייצגים את היישוב בעבר, וחלקם קיימים גם כיום, כגון : בית התפילה, מקור המים (המעין או הבאר המרכזית), רחוב או סמטה טיפוסיים, בית מגורים טיפוסים, מבנה ציבור שנבנה בתקופת השלטון העות'מאני.

א. הכנה לסיור על ידי המורים :

- מסלול הסיור ייקבע בהתאם למקומות שייבחרו.
- המקומות שייבחרו יהיו תחנות לביקור, לאיסוף מידע ולביצוע משימות אקטיביות על ידי הלומדים. מוצע שבתחנות יחכו ללומדים אנשים שיוכלו לספר על המקום בעבר ועל מה שהיה בו, וכן להשיב לשאלות הלומדים.

* לבתי ספר ה בדוויים ראו סעיף 4 בהמשך

- ארגון הכיתה: מוצע לארגן את הכיתה בקבוצות שיעברו בין התחנות השונות. כל אחת מהקבוצות תפגוש בתחנה מסוימת באדם שיספר לה על המקום בעבר.
- חשוב לארגן הורים מלווים לסיור, להגדיר את תפקידם ולהנחות אותם למלא אותו.
- מוצע להסריט את הפעילות ואת הסיפורים שיסופרו בעת הסיור.
- הסרט יהווה בסיס להמשך הלמידה בכיתה.

ב. הכנת הלומדים לסיור:

- **שאלת שאלות** לקראת הסיור בקבוצות. בכל אחת מהקבוצות שאורגנו (ראו סעיף א לעיל), יכינו שאלות לתחנה אחת בעת הסיור. באופן כזה, יתקבל מגוון שאלות.
- **ארגון ציוד** מתאים לתצפית: כלי כתיבה, מצע לכתיבה, מצלמה, קטע ממפה או מתרשים של היישוב ובעיקר של האזור הישן - הגלעין.
- **איתור האזור הישן על מפת היישוב** או על התרשים. (ביישוב שאין מפה, המורים יסרטו מפה סכמטית ויציינו בה את מקום הגלעין).

הכנת דף תצפית:

התצפית תתמקד בהיבטים אחדים:

1. **מיקום הגלעין ביחס ליישוב כיום**; פני השטח שעליהם הוקם היישוב בעבר (כגון: פסגת ההר או הגבעה, מדרון, מישור).
2. **תיאור מבנה או רחוב**: אומדן גודל (רוחב, אורך), צפיפות הבתים ברחוב, עובי קירות המבנה, צורת הגג, חומרי הבנייה, הפתחים, החצר, הריצוף.
3. **תפקוד המבנה או הרחוב בעבר**: שימושים, מידת התאמת המבנה לתפקודו.
4. **מיקום המבנה או הרחוב בעבר**, ביחס לגלעין היישוב וביחס לפני השטח (הטופוגרפיה).
5. איזה מידע קיבלו לגבי השאלות ששאלו בתחנה המסוימת?
6. **התייחסות אישית**: חוות הדעת של הלומדים: מה מוצא חן בעיניהם ומה לא? מדוע כן ומדוע לא?

ג. הפעילות במהלך הסיור (בתחנות):

מוצע שהלומדים ימדדו את הרוחב או את האורך של המבנה או של הרחוב בצעדים, וכך יחושו את הממדים שלהם. הלומדים ישערו את מידת הנגישות שהייתה בעבר למקומות השונים. ימששו את חומרי הבנייה; יצפו מבעד לפתחים וידמיינו איך עברו ברחוב בעבר. במשחק הדמיה יבצעו במבנה או ברחוב פעולות שהיו נהוגות בעבר.

3. מאפייני גלעין היישוב - עיבוד המידע שנאסף בסיור ובתצפית

משימה קבוצתית

- 3.1 **סיכום הממצאים והמידע** שנאספו בכל אחת מהתחנות אפשרי באחת מן הדרכים האלה:
  - א. **הכנת דפי מידע**: כל קבוצה תכין דפי מידע למבקרים באתר, בליווי תצלומים, ציורים או תרשימים.
  - ב. **הצגת המידע** בסביבה לימודית הנבנית בכיתה.
  - ג. **בניית דגם** של גלעין היישוב, תוך התייחסות לפני השטח.

3.2 הערכת תוצרי הלמידה:

- א. **קביעת מחוון** (קריטריונים) להערכת תוצרי הלמידה בשיתוף עם הלומדים.
- ב. **הצגת התוצרים** בפני הכיתה.
- ג. **הערכת עמיתים**, על פי המחוון.

4. סיור למקורות המים - ביישובי הבדווים

מטרות הסיור

1. להכיר באופן בלתי אמצעי מקומות מרכזיים בעלי חשיבות באורח החיים הנוודי, כגון: מקורות מים (באר, בור), מקום חניית השבט (בקיץ, בחורף).
2. להבין את דרכי התמודדות של הבדווים עם הסביבה הפיזית - הסביבה המדברית.

א. הכנה לסיור על ידי המורים

- מסלול הסיור ייקבע בהתאם למקומות שיוחלט עליהם.
- המקומות שייבחרו יהוו מקום לביקור, לאיסוף מידע ולביצוע משימות אקטיביות של הלומדים.
- ארגון הכיתה: מוצע לארגן את תלמידי הכיתה לקבוצות, שיאספו מידע על כל אחד מהאתרים.
- חשוב לארגן הורים מלווים לסיור, להגדיר בפניהם את תפקידם ולהנחות אותם כיצד למלא אותו.
- מוצע להסריט את הפעולות ואת הסיפורים שיסופרו בעת הסיור. הסרט יהווה בסיס להמשך הלמידה.

ב. הכנת הלומדים לסיור

- הלומדים יכינו שאלות לאתר שבו יבקרו בעת הסיור. באופן כזה יתקבל מגוון שאלות.
- ארגון ציוד מתאים לתצפית: כלי כתיבה, מצע לכתיבה, מצלמה, מפת האזור.
- הכנת דף תצפית
- הערה: יש חשיבות לציון התאריך ועונת השנה שבה מתקיימים הסיור והתצפית.

התצפית תתמקד בהיבטים אחדים:

1. מיקום מקורות המים ומיקום אזורי הנדידה בהקשר ליישוב של הלומדים.
2. פני השטח של האזור, (כגון: גבעות, מישור, ערוצי נחלים).
3. צמחיית הבר.
4. מקור המים: תיאור מקור המים (באר, בור); צורתו, אומדן היקפו (אורך, רוחב).
5. כיצד הפעילו וניצלו את מקור המים?
6. המיקום של מקור המים במרחב הנדידה, ביחס לפני השטח.
7. אזור החניה באחת מעונות השנה - קיץ או חורף: תיאור אזור החניה; עדויות לפעילות האדם.
8. המיקום והסיבות למיקום.
9. איזה מידע קיבלו על השאלות ששאלו באתר שבו ביקרו? האם הוא מספק? מדוע?

ג. הפעילות במהלך הסיור

- הפעילות תתבצע על פי ההנחיות שבדף התצפית.
- האזנה לסיפורים על הווי חיי הנדידה של השבט ועל החשיבות של מקור המים לגבי אורח החיים.
- במשחק הדמיה הלומדים ישחקו "יום בחיי השבט".

5. מאפייני מרחב הנדידה של המטה או השבט - עיבוד המידע שנאסף בסיור

ובתצפית

משימה קבוצתית

- 5.1 סיכום הממצאים והמידע שנאסף במהלך הסיור ביחס למקורות המים ולאזורי החניה, אפשרי באחת מהדרכים האלה:
  - א. הכנת דפי מידע: כל קבוצה תכין דף מידע למבקרים באתר, בליווי תצלומים, ציורים או תרשימים.
  - ב. הצגת המידע בסביבה הלימודית שנבנית בכיתה.
  - ג. בניית דגם המציג את מרחב הנדידה של השבט ואת מקורות המים.

הצעה להערכת הלמידה ותוצריה

א. קביעת מחוון (קריטריונים) להערכת תוצרי הלמידה בשיתוף עם הלומדים.

ב. הצגת התוצרים בפני הכיתה.

ג. הערכת עמיתים על פי המחוון.

המטרות הרלוונטיות לפרק זה

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
1. היישוב שלנו בעבר	<p>מטרה 3: סעיפים 3.2</p> <p>מטרה 6: סעיפים 6.1, 6.4</p> <p>מטרה 7: סעיף 7.1</p> <p>מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.5</p>

פרק 2 : אורח החיים בעבר

1. סיפורים מן העבר - איסוף מידע

הסיפורים יהוו מקורות מידע וישמשו בסיס ללימוד על אורח החיים בעבר. לצד הסיפורים יובאו חפצים, מסמכים, תצלומים שמייצגים את התקופה.

קיימות אפשרויות אחדות להבאת הסיפורים בפני הלומדים :

אפשרות א : יוזמנו אנשים לספר סיפורים על אורח החיים בעבר.

אפשרות ב : הלומדים יביאו לכיתה את סיפוריהם של בני משפחותיהם. (הם יכתבו אותם ויספרו לחבריהם).

אפשרות ג : המורים יספרו סיפורים ממקורות כתובים, או ישכתבו אותם וינחו את הלומדים לקרוא אותם.

הסיפורים יתמקדו בסוגיות ובנושאים האלה :

חיי יום-יום בכפר, או במאהל הבדווי, או בעיר (מלאכות הבית, סדר יום, קניות בשוק, פעילות חברתית כמו תפילה, אירועים וחגים, מנהגים).

קשרים בין אנשים : הסכמים, אירוח.

מקורות פרנסה : סוג הפרנסה, מיקום, העובדים, תהליך העבודה, כלים, שיווק התוצרת או המוצרים.

בעלי חיים : אילו בעלי חיים היו ולמה שימשו?

חינוך : היכן למדו? מי לימד? מי למד? מה למדו וכיצד?

משחקי ילדים בשעות הפנאי. באילו משחקים שיחקו?, היכן שיחקו? במה שיחקו?

תפקידי הנשים ומעמדן, תפקידי הילדים במשפחה

קשיים ובעיות ודרכי ההתמודדות עמם, כגון : מים, בריאות, פרנסה, מזג אוויר, ביטחון אישי.

דמויות מן העבר

אגדות ושירים המתארים את אורח החיים, אמונות, בעלי חיים.

2. "ספר היישוב" או ספר המטה והשבט הבדווי - עיבוד המידע וארגונו

א. הלומדים יכינו **אלבום** או **ספר היישוב בעבר**.

ב. הלומדים יבחרו בסיפורים אחדים מאלה ששמעו או שהביאו לכיתה, בכל אחד מהנושאים. את המידע הרלוונטי מהסיפורים ימזגו ויסכמו במשפטים מכלילים.

ג. לצד הסיפורים והסיכומים יציגו הלומדים תצלומים או ציורים של הכלים או החפצים שנשארו מאז.

ד. הלומדים יערכו את "ספר היישוב" על פי הנושאים והסוגיות שנלמדו.

3. אורח החיים בעבר ואורח החיים כיום

משימה קבוצתית

השוואה בין אורח החיים ביישוב או במטה ובשבט הבדווי בעבר לבין אורח החיים כיום (אז והיום).

א. **איסוף מידע על החיים כיום :**

▪ כל קבוצה תחליט על נושאים או על סוגיות אחדות להשוואה.

▪ הלומדים יאספו מידע על אורחות החיים כיום בנושאים שנבחרו. המידע ייאסף תוך כדי ריאיונות שייערכו עם בני משפחה, ובהתבוננות ממוקדת. לביצוע הריאיון, ינוסח שאלון.

ב. **ארגון הלומדים לשתי קבוצות :**

האחת תייצג את החיים בעבר, **והאחרת** תייצג את החיים כיום.

יתקיים דיון משווה על אורח החיים בעבר ועל אורח החיים כיום. מוצע לרשום את העובדות שיועלו **בטבלה משווה**.

מוצע להביא בגדים המאפיינים את העבר, כלים וחפצים לצורך המחשה.

ג. דיון

- אילו שינויים חלו באורח החיים מאז עד היום?
- אילו מאורחות החיים בעבר כדאי לשמר בימינו? מדוע*?

המטרות הרלוונטיות לפרק זה

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
2. אורח החיים בעבר	מטרה 3: סעיפים 3.1 מטרה 6: סעיפים 6.1, 6.4 מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.5

פרק 3 : ארגון החיים ביישוב בתקופת השלטון העות'מאני

1. המבנה החברתי ביישוב או במטה והשבט הבדווי

(שלהי המאה התשע עשרה - ראשית המאה העשרים)

1.1 המורים או הלומדים יביאו מידע על המבנה החברתי ביישוב של הלומדים, או במטה ובשבט הבדווי, בתקופת השלטון העות'מאני.

המידע יתייחס לשלושה מרכיבים: א. לארגון החברתי. ב. לארגון המנהלי. ג. לארגון הדתי-תרבותי. בכל אחד מהמרכיבים תהיה התייחסות לבעלי התפקידים וליחסים בינם לבין התושבים - בכפר, בעיר, במטה או בשבט הבדווי.

להלן פירוט לגבי שלושת המרכיבים:

א. הארגון החברתי

בכפר ובעיר

- מבנה החמולה: ראש החמולה ותפקידיו
- המשפחות המרכיבות את החמולה והקשרים ביניהן
- **ביישובים הבדוויים***
- מבנה המטה והשבטים המרכיבים אותו
- תפקידי הנשים ומעמדן במשפחה, תפקיד הילדים (ראו פרק 2)

כללי לכל היישובים

- מעמדם של הזקנים בחברה, תפקידיהם והשפעתם עליה.
- תפקידן של הנשים בחברה.

ב. הארגון המנהלי

- הקשרים המנהליים עם השלטון המרכזי (העות'מאני).
- מינוי המוכתר ותפקידיו.
- חובות שהשלטון הטיל על התושבים, כגון: תשלום מסים, גיוס הגברים לצבא, איסור בנייה ללא היתר מהשלטון.
- יחס התושבים לשלטון העות'מאני.

ג. הארגון הדתי-התרבותי

- תפקידי אנשי הדת (אימאם, כומר)
- מעמד המורים בחברה ותפקידיהם
- בעלי תפקידים אחרים בכפר או בעיר, או במטה או בשבט הבדווי, כגון: מרפאים, מספרים ומשוררים.

את המידע אפשר להביא ממקורות שונים, כגון: מסיפורים של זקנים, שייפגשו עם הלומדים; מזקנים ששמעו מבני משפחתם; מסיפורים וממקורות כתובים (ראו רשימה ביבליוגרפית עמ' 178).

ניתן לשלב פתגמים ואגדות שרווחו ביחס לבעלי תפקידים שפורטו לעיל.

* בבתי ספר ביישובים בדוויים אפשר להיעזר במארו **נכיר את הבדוויים במדבר**, פיתוח של האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך התרבות והספורט, הוצאת מעלות, ירושלים, תשנ"ד (בעברית), (בערבית) 1996.

משימה קבוצתית

- 1.2 הכיתה תתארגן לקבוצות, על פי הנושאים שהוצגו לעיל.
 כל קבוצה תאסוף מידע על הנושא שבחרה, תעבד אותו ותסכמו. רצוי לצרף תצלומים, פתגמים מתאימים וסיפורים מעניינים.
- 1.3 הלומדים בקבוצה יחליטו כיצד להציג את המידע שעיבדו בפני הכיתה (בהמחזה, במדיה במצגת, בלוח קיר או בעיתון, בסרט וידאו).

משימה כיתתית

- 1.4 לאחר הצגת המידע על ידי כל אחת מהקבוצות, יתייחסו הלומדים לשאלות האלה או לחלק מהן :
 א. מה אפשר להבין וללמוד באמצעות ההצגה על בעלי התפקידים שחיו בעבר?
 ▪ מי מינה אותם?
 ▪ על מי ועל מה הם אחראיים?
 ▪ מה היה תפקידם? כיצד הם מילאו אותו?
 ▪ אילו פתגמים או אגדות מתאימים ביותר לתפקידו?
 ב. מה אפשר להבין וללמוד, על פי ההצגה, על מערכות הקשרים : בתוך החמולה? במטה או בשבט הבדווי? וכן עם השלטון העות'מאני?
- 1.5 הלומדים ישוו בין בעלי תפקידים שהיו בעבר לבין בעלי תפקידים כיום ובין ארגון החיים אז וכיום.
דוגמה להשוואה :
 ▪ אילו תפקידים היו אז ואילו מהם קיימים כיום? מה השתנה בתפקיד זה או באחר?
 ▪ אילו תפקידים היו אז ואילו תפקידים אינם קיימים כיום? מדוע?
- 1.6 בפני הלומדים תוצג השאלה : אילו הייתם חיים באותה תקופה - איזה תפקיד הייתם רוצים למלא? מדוע?

המטרות הרלוונטיות לפרק זה

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
3. ארגון החיים ביישוב בתקופת השלטון העות'מאני	מטרה 4: סעיפים 4.1 מטרה 6: סעיפים 6.1, 6.4 מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.5

פרק 4: יישובים שכנים - ערביים, דרוזיים, יהודיים

1. החיים בכפר - החיים בעיר*

החיים בעיר שונים היו מהחיים בכפר. כך היה בעבר וכך גם כיום. בעבר, רוב התושבים הערבים חיו בכפרים.

ההבדלים הבולטים, והרלוונטים לפרק זה הם:

א. פרנסות

הכפריים עסקו בחקלאות משפחתית-מסורתית, והתקיימו ממנה. **תושבי העיר** רובם עסקו במלאכות ובמסחר, ומיעוטם עסקו במתן שירותים. היו גם שעסקו בחקלאות.

ב. בלבוש, באורח החיים ובמנהגים

- 1.1 **חשיפה למגוון מקורות מידע על החיים בכפר ועל החיים בעיר***. כדי להכיר בהבדל שבין החיים בכפר לבין החיים בעיר באותו זמן, יוצג בפני הלומדים מידע מגוון. המידע שיובא ללומדים יתמקד בעיקר בהיבטים האלה: פרנסות, לבוש התושבים, אורח החיים ומאפיינים אחרים שיוחלט עליהם בכיתה. **מקורות מידע כגון:** סיפורים, פתגמים, דברי הסבר כתובים שיותאמו ללומדים, תצלומים. מקור חשוב הוא ריאיונות עם מבוגרים ביישוב.
  - 1.2 השוואה בין החיים בכפר לבין החיים בעיר, על פי הקריטריונים שזכרו לעיל.
  - 1.3 תפקיד השוק במערכת הקשרים בין תושבי הכפרים לבין תושבי העיר.
- בבתי-ספר בדוויים** ראו סעיף 1.6 בהמשך.

בין התושבים הכפריים לבין התושבים העירוניים התקיימו קשרים. הקשרים באו לידי ביטוי בעיקר במסחר - הכפריים סיפקו את התוצרת החקלאית לתושבי העיר ורכשו או החליפו מוצרים וכלים שנוקדו להם. המסחר התקיים ברובו בשווקים. בשוק החליפו לא רק סחורות אלא גם ידיעות, חדשות, וקשרו קשרים חברתיים ואחרים. **תיאור הפעילות שהתרחשה בשוק** יתמקד בתרומה של העירוניים לכפריים ובתרומה של הכפריים לעירוניים.

התיאור יתמקד בשאלות שלהלן:

- היכן היו השווקים?
- מהיכן הגיעו הכפריים? מה הם הביאו ומכרו בשוק?
- מה מכרו הסוחרים העירוניים?
- מה היה הארגון המרחבי של השוק?
- איך התנהל המסחר?
- מה התרחש בשוק נוסף על המסחר?

1.4 **משחק תפקידים:** הלומדים ימחיזו יום בשוק.

השאלות הנ"ל יהוו בסיס **למשחק תפקידים**.

1.5 **שיחה מסכמת:** יובהר תפקידו של השוק במערכת הקשרים שהתקיימה בין הכפריים מהאזור לבין העירוניים.

* **ערים ערביות בתקופה העות'מאנית:** באר שבע, רמלה, לוד, שפרעם, עכו, בית שאן, נצרת
ערים מעורבות (ערביות ויהודיות) בתקופה העות'מאנית: ירושלים, חיפה, צפת, טבריה, יפו.

הצעה להערכת הלמידה ותוצריה

1. אילו הייתי חי או חיה בעבר, היכן הייתי בוחר או בוחרת לחיות:
  - א. בעיר או בכפר? מה הנימוק להעדפה?
  - ב. מדוע לא ארצה לחיות במקום האחר?

- 1.6 **תפקיד השוק במערכת הקשרים בין הבדווים ממשות ומשבטים שונים לבין עצמם**
 בין שבטי הבדווים בנגב התקיימו קשרים שונים. השוק המרכזי בבאר שבע היווה מקום למפגש משמעותי בין הבדווים בנגב, ובו התקיימו קשרי מסחר.
 בשוק מכרו, רכשו או החליפו מוצרים וכלים שנוקקו להם, ונוסף לאלה גם החליפו דעות ו"חדשות".

תיאור הפעילות שהתרחשה בשוק יתמקד בשאלות שלהלן:

- באיזה מקום היה השוק?
- אילו מוצרים מכרו או החליפו בו?
- מה היה הארגון המרחבי של השוק?
- מי מכר? מי קנה? כיצד התנהל המסחר?
- מה התרחש בשוק מלבד מסחר?

- 1.7 **משחק תפקידים**: הלומדים ימחיזו יום בשוק. השאלות שני"ל יהוו בסיס למשחק התפקידים.

1.8 שיחה מסכמת:

- א. תפקידו של השוק במערכת הקשרים בין המטות ושבטי הבדווים השונים.
- ב. במה שונה השוק הבדווי בבאר שבע כיום מזה שהיה בעבר?

2. השכנים היהודים - ההתיישבות החדשה

בשלהי המאה התשע עשרה עלו לארץ ישראל יהודים, ממקומות שונים בעולם. הם רכשו אדמות מבעליהן והקימו יישובים חדשים, בעיקר מושבות.

2.1 איתור המושבות על מפת האזור

כדי להכיר את השכנים היהודים שהתיישבו במקומות שונים בארץ באותה תקופה, יאתרו הלומדים, על מפת האזור את היישובים (המושבות) הקרובים אליהם. ראו רשימת היישובים היהודים בתקופה זו*.

- 2.2 **איסוף מידע**: הלומדים יבחרו במושבה אחת ויאספו מידע עליה. איסוף המידע יתמקד סביב השאלות האלה:

מי היו הראשונים? מה היו המניעים לעלייה לארץ ולהתיישבות במקום? מתי הגיעו? מה היה באותו מקום? ממי רכשו את האדמות? מה היה אורח החיים? אילו קשרים קיימו עם השכנים הערביים?

איסוף המידע על ההתיישבות היהודית במושבה אפשרי בכמה אופנים:

- פנייה ליישוב השכן לקבלת מידע על התושבים הראשונים;
- איתור המידע ממקורות כתובים, כגון: ספרים שנכתבו ביישובים, אנציקלופדיות לידיעת הארץ, ספרי תצלומים;
- איתור המידע באתרי האינטרנט.

* יישובים יהודיים שהוקמו בתקופת השלטון העות'מאני – מושבות: מטולה, יסוד המעלה, ראש פינה, כפר תבור, בת שלמה, זכרון יעקב, כרכור, חדרה, כפר סבא, פתח תקוה, ראשון לציון, נס ציונה, רחובות, גדרה, מזכרת בתיה, עיר: תל אביב; קבוצות: דגניה א, מרחביה.

2.3 סוג הקשרים בין הערבים לבין היהודים
ריכוז המידע:

- א. ריכוז המידע על היחסים בין הערבים לבין היהודים שהתיישבו וחיו בסביבה באותה תקופה, ירוכו, יודפס וייקרא על ידי הלומדים.
- ב. **מיון המידע** לפי קריטריונים, שיוחלט עליהם, כגון: עזרה, שיתוף, תחרות, מאבק.
- ג. **דיון**: מה ניתן לעשות כדי לשנות יחסים גרועים? מה ניתן לעשות כדי לחזק ולטפח יחסים טובים בין ערבים לבין יהודים בארץ?
- ד. **הבאת סיפורים** מיצירות ספרות על יחסים בין ערבים ליהודים או דרוזים בתקופה שנלמדה. מומלץ לשוחח על הבעיות שנוצרו, על הפתרונות שנבחרו, על הדמויות ועל מעשיהן.

המטרות הרלוונטיות לפרק זה

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
4. יישובים שכנים (ערביים, דרוזיים, יהודיים)	מטרה 2: סעיפים 2.1, 2.2 מטרה 6: סעיפים 6.1, 6.4 מטרה 10: סעיפים 10.1, 10.2, 10.3, 10.4, 10.5

רשימת אבני היסוד ליחידת הוראה - למידה זו

תחומי הדעת	אבני היסוד
היסטוריה	זהות, שייכות, תקופה, אתרים, זיקה לעבר, אורח חיים, מורשת תרבותית, זיכרון משותף, הזכות לספר את הסיפור, מנהיגות, המשכיות, דו-קיום, מקורות היסטוריים, נקודות מבט שונות, צורת יישוב, תולדות.
גאוגרפיה	ארגון מרחבי, מיקום, סביבה ומרחב.
כלכלה	ייצור מוצרים.
סוציולוגיה	קשרי גומלין, מערכות חברתיות.

הצעה לארגון רצף יחידות הוראה-למידה לכיתה ד

לבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי, הערבי והדרוזי

הנחות היסוד לבניית הרצף המוצע בדוגמה:

1. היכרות עם היישוב בהווה ובעבר נבחר לפתיחת הנושא, כדי לחזק את הקשר ליישוב ולסביבתו ולטפח את תחושת השייכות למקום ולחברה שבו.
2. המרכיבים החברתיים והאזרחיים מודגשים בכל אחת מהיחידות המוצעות. הם באים לידי ביטוי בהכרת הקבוצות החברתיות השונות ביישוב ובסביבתו ובהתייחסות פעילה אליהן, וכן בהכרת הזכויות והחוקים והתנהגות על פי הערכים הדמוקרטיים.
3. התנהגות הפרטים ויכולת ההשפעה שלהם על הנעשה בסביבתם וביישוב מקבלת ביטוי ביחידות המוצעות.
4. יחידות העוסקות בהתמודדות עם שינויים ועם מחלוקות, וכן בהתמודדות עם רצונות, מגבלות והעדפות שולבו בשלבים מתקדמים של רצף ההוראה-למידה מסיבות אחדות:
  - א. נדרשת רמת חשיבה גבוהה;
  - ב. נדרש ידע מצטבר;
  - ג. נדרשים ביטויי התנהגות לאורך זמן הנמדדים בשינוי בהתנהגות.
5. במסלול א לבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי: היחידה "בדרך למדינת ישראל" נושאת אופי של למידה חוץ-כיתתית וחוויתית, לכן מוצע ללמדה לקראת יום העצמאות, כיחידה המסיימת את הנושא. במסלול ב לבית הספר הערבי ובמסלול ג לבית הספר הדרוזי: היחידה "החיים ביישובים הערביים וביישובים הדרוזיים בתקופת המנדט הבריטי ובזמן המלחמה ב-1948" מעלה שאלות לא-פשוטות. לכן מוצע ללמדה לקראת סוף השנה כאשר הילדים צברו ידע ורכשו כלים להתמודד עם מחלוקות, עם בעיות ועם דילמות.

דוגמה למבנה רצף ההוראה-למידה בכיתה ד

בבית-הספר הממלכתי והממלכתי דתי, הערבי והדרוזי

כדי להבחין בצירים שמתוכם נלקחו המודולות והסעיפים הרלוונטיים, כל ציר מודפס בצבע שונה, כמפורט להלן:

מקרא לשלושת הצירים:		
לחיות בסביבות משתנות		
אנחנו אזרחים במדינת ישראל		
תולדות היישובים בארץ ישראל		

יחידת הוראה-למידה 1:

המקום - היישוב שלנו בהווה ובעבר

- המרחב ביישוב
- כולל לימוד קריאת מפה יישובית.
- סעיפים 1.9-1.7
- מודולה א
- מסלול א
- תולדות היישוב שבו חיים הלומדים
- נספח: ביצירה האמנותית.
- סעיפים 1.11-1.1
- סעיפים לפי החלטת
- מודולה ג
- המורים
- מודולה ה

מסלול ב

- תולדות היישוב שבו חיים הלומדים (בימי המנדט הבריטי).
- סעיפים 2.7-2.1
- מודולה ב

מסלול ג

- תולדות היישוב שבו חיים הלומדים (בימי המנדט הבריטי).
- סעיפים 2.7-2.1
- מודולה ב

יחידת הוראה-למידה 2:

אנחנו והאחרים - ביישוב ובסביבתו

- אנחנו וקבוצות חברתיות ביישוב;
- סביבות חיים שונות;
- המשמעות לקלוט ולהיקלט;
- מי אנחנו ומי האחרים ומה משותף לנו?
- הזכויות והחובות שיש לכל אדם
- שחי בישראל;
- זכויות הילד.
- סעיפים 4.5-4.1
- סעיפים 2.6-2.1
- סעיף 2.4
- סעיפים 2.3, 1.2-1.1
- סעיפים 2.1 חלקי, 2.2, 2.4
- סעיף 3.1
- מודולה א
- מודולה א
- מודולה א
- מודולה ב
- מודולה ב
- מודולה א

יחידת הוראה-למידה 3:

קשרי גומלין בין התושבים לרשויות ולארגונים מוסדיים

- מבנה ותפקוד הרשות המקומית;
- חוקים ואכיפתם.
- חוקים ותקנות כבסיס להשתלבות כלכלית;
- מוסדות וארגונים ציבוריים בתחום השלטון המרכזי.
- איכות השירות של עובדי ציבור;
- התנדבות למען הקהילה;
- התנדבות.
- סעיפים 3.6-3.1
- סעיפים 1.2-1.1
- סעיפים 4.4-4.1, 2.5-2.1
- סעיף 2.8
- סעיפים 2.6-2.4
- סעיפים 2.10-2.9
- סעיף 2.7
- סעיפים 4.4-4.1
- מודולה ה
- מודולה ד
- מודולה ג
- מודולה ה
- מודולה ה
- מודולה ג
- מודולה ה

יחידת הוראה-למידה 4:

התמודדות הפרטים והחברה עם שינויים ומחלוקות

- שינויים והתמודדות עימם;
- שינויים בתחום התעסוקה ובהכשרה מקצועית;
- שינויים היו בעבר ויהיו גם בעתיד;
- התמודדות עם בעיות וסוגיות
- שגזרות ממחלוקות;
- איך ראוי להתנהג כאזרחים במדינת ישראל?
- סעיפים 3.8-3.1, 2.7-2.1
- סעיפים 3.8-3.1
- סעיפים 1.8-1.1
- סעיפים 2, 1.8-1.4
- סעיפים 3.1-3.6
- מודולה ב
- מודולה ג
- מודולה ד
- מודולה ג
- מודולה ו

יחידת הוראה-למידה 5:

בדרך להקמת מדינת ישראל

מסלול א:

- אירועים ביישוב ובסביבה הקרובה.
- סיפורי אתרים, יישובים, מקומות, מפעלים ואישים מהסביבה וממקומות אחרים;
- סעיפים 2.11-2.1
- סעיפים 1.12-1.1
- מודולה ג
- מודולה ד

- ביצירה האמנותית (נספח).
 סעיפים : לפי בחירת המורים
- מודולה ה

שינויים ביישובים הערביים בחילופי שלטון

מסלול ב:

- המלחמה בשנים 1948-1949 ;
 אירועים ביישוב ובארץ ;
  - החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל.
- סעיפים 1.1-1.7 מודולה ג
- סעיפים 1.1-1.7 מודולה ד

החיים ביישובים הדרוזיים בחילופי שלטון

מסלול ג:

- החיים ביישובים הדרוזיים בתקופת הקמת מדינת ישראל ;
  - החיים בעשורים הראשונים של מדינת ישראל.
- סעיפים 1.1-1.7 מודולה ג
- סעיפים 1.1-1.5 מודולה ד

תרגום יחידת הוראה-למידה לפעילויות לימודיות לכיתה ד

יחידת הוראה-למידה 2: אנחנו והאחרים - ביישוב ובסביבתו

א. יחידת ההוראה-למידה נחלקת לארבעה פרקים. בכל פרק סעיפים שבהם מפורטות הצעות לפעילויות לימודיות.

להלן פירוט היחידה לפרקים ולסעיפי המשנה

שם הפרק ביחידה	שמות הסעיפים בפרק
1. התושבים (האוכלוסייה) ביישוב	1. התושבים (האוכלוסייה) באזורי המגורים של תלמידי הכיתה - איסוף נתונים 2. התושבים ביישוב ואורח חייהם - איסוף נתונים ומידע
2. המשמעות לקלוט ולהיקלט	1. גם ילדים קולטים ונקלטים; 2. קליטת תושבים חדשים ועולים חדשים; ביישוב
3. קבוצות חברתיות (קבוצות אוכלוסייה) מחוץ ליישוב	1. היישובים השכנים לנו 2. אנחנו ושכנינו
4. מי אנחנו ומי האחרים ומה משותף לנו?	1. קבוצות ההשתייכות שלנו 2. הזכויות שיש לכל אדם בישראל 3. רוב ומיעוט 4. החובות שיש לכל מי שחי במדינת ישראל

ב. בסוף ההצעות לפעילויות מובאות הצעות להערכה.

ג. בסוף כל אחד מהפרקים מוצגת טבלת מטרות רלוונטיות לפרק זה.

כל אחד מהפרקים משקף מטרות אחדות מתכנית הלימודים או חלק מהן.

ד. בסיום יחידת ההוראה-למידה מובאת רשימת אבני היסוד שנגזרו מתחומי הדעת.

פעולות הכנה מקדימות

1. המשימות הראשונות ביחידת הוראה-למידה זו מזמנות איסוף נתונים כמותיים על אוכלוסיית היישוב. חלק מהנתונים יאספו הלומדים, ולחלק אחר של הנתונים ידאג צוות המורים. (הכוונה לנתונים על התפלגות התושבים ביישוב בהקשר לאזורים שונים, לפי תחכים שונים של האוכלוסייה, דהיינו: עולים/ותיקים, חילונים/דתיים, משפחות צעירות/ משפחות מבוגרות, ביישובים מעורבים - יהודים/ערבים או ערבים/דרוזים).

את הנתונים אפשר להשיג במקומות שונים: בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ברשות המקומית ובכל מקור אחר שבו הנתונים אמינים.

2. מוצע ללמד יחידה זו לאחר שהתלמידים ישלטו בקריאת המפה היישובית.

3. יש לתאם מראש את המפגשים של הלומדים עם אנשים שונים ביישוב ובקהילה.

4. כדי לקיים מפגש בין תלמידי הכיתה לבין תלמידים מבית-ספר ביישוב שכן, יש צורך בהכנות מוקדמות: יצירת קשר עם צוות בית-הספר תוך עירוב ושיתוף ההורים בתהליך. במפגשים ההדדיים הלומדים יקיימו פעילות משותפת להיכרות עם האחרים, ללמידה ולסיור ביישובים. הקשר יכול להיות גם באמצעות מפגש וירטואלי - במסגרת הפעילויות המתוקשבות.

5. מוצע למפות את הכשירויות הלשוניות - שפתיות הנדרשות מן הלומדים ביחידת הוראה-למידה זו, כגון: קריאה של טקסטים שונים - עיתונים, רשומות, נתונים; סיפורים; כתיבה מסבירה, תיאורית, מנומקת; המללה של טיעונים ונימוקים; ניהול דיון; ניסוח שאלות לריאיון.

הפעילויות המוצעות

פרק 1: התושבים (האוכלוסייה) ביישוב

1. התושבים (האוכלוסייה) באזורי המגורים של תלמידי הכיתה - איסוף נתונים

- 1.1 **ציון שמות הרחובות**, השכונות או האזורים ביישוב שבהם גרות משפחות הלומדים. **בבית-ספר אזורי** - ציון שמות היישובים שבהם חיים הלומדים.
  - 1.2 **סימון הרחובות** האלה על מפת היישוב ותיחום האזור במפה, לצורך הגדרת אזור המגורים של התלמידים בכיתה.
  - בבית-ספר אזורי** - סימון היישובים של תלמידי בית הספר על מפת האזור ותיחומם במפת האזור.
  - 1.3 **איסוף מידע** על התפלגות האוכלוסייה (התושבים) באזור המגורים של תלמידי הכיתה מהבחינות האלה: עולים/ותיקים, חילוניים/דתיים, משפחות צעירות (כאלה שילדיהן בבית ספר)/ משפחות מבוגרות, ערבים/יהודים/דרוזים/אחרים.
- בבית ספר אזורי - איסוף מידע על התפלגות האוכלוסייה מיישובים שבהם חיים הלומדים.

איסוף הנתונים על התפלגות האוכלוסייה אפשרי בדרכים אחדות:

- באמצעות **שאלון** שהלומדים יציגו בפני הוריהם ושכניהם. השאלון ינוסח בכיתה על ידי הלומדים;
  - באמצעות **מכתב** שיופץ בתיבות הדואר;
  - **בריאיון** באמצעות טלפון;
- בבתי ספר אזוריים** הנתונים יובאו ממזכירות היישוב.

הערה: כדי לקבל תמונה אמינה, יחסית, מומלץ שכל אחד וכל אחת מהלומדים יאספו נתונים מחמישה אנשים או יותר.

- 1.4 **ארגון הנתונים:** סיכומם ייעשה על פי המשתנים שאליהם התייחסו ביישוב, באזור או ביישובים קטנים.
  - 1.5 **הצגת הממצאים:** הצגת הממצאים תיעשה בדרכים שונות, כגון: בטבלאות, בדיאגרמות, בסיכום מילולי (בכתב ובעל פה). בסיכום המילולי יכלילו הלומדים את מאפייני אזור המגורים מבחינת התושבים, כגון: מי הרוב? מי המיעוט? מה בולט?
  - 1.6 **הכנת תעודת זהות אישית**, שבה יצוין לאילו קבוצות שייך או שייכת כל אחד או כל אחת מתלמידי הכיתה (על פי הנתונים שנאספו).
- לדוגמה, בבית הספר העברי: משפחה של עולים חדשים שהם חילוניים או דתיים, או שהם גם צעירים או מבוגרים, או שהם משפחה רב-דורית; לדוגמה, בבית הספר הערבי: משפחה דתית שהיא משפחה צעירה או שהיא משפחה רב-דורית.
- 1.7 **פעילות רפלקטיבית** של הלומדים תתייחס לתהליך או לאסטרטגיית הלמידה, וכן לקשיים ולהישגים של הלומדים לגבי עצמם.

2. התושבים ביישוב ואורח חייהם - איסוף נתונים ומידע

- 2.1 **בחינת נתונים:** נתונים על התפלגות התושבים ביישוב ומיקומם ביישוב (בעיקר אזורים שבהם יש ריכוזים של קבוצות אוכלוסייה ייחודיות), יובאו לכיתה (מהשנתון הסטטיסטי של היישוב, מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה - (למ"ס), מהאתר של היישוב באינטרנט.
- הנתונים יתייחסו להתפלגות התושבים ביישוב לקבוצות כגון: ותיקים או עולים, חילוניים או דתיים, צעירים או מבוגרים, ביישובים מעורבים - יהודים, ערבים או דרוזים.

ניתן לסמן על מפות היישובים אזורים שבהם יש ריכוז של קבוצות אוכלוסייה, כגון: שכונה של דתיים, או של עולים חדשים או של זוגות צעירים.

בבתי ספר אזוריים - הנתונים יובאו מכל אחד מהיישובים.

2.2 **ניתוח הנתונים:** מה ניתן להסיק מהנתונים שנאספו על מבנה האוכלוסייה ביישוב ועל האזורים שבהם גרות קבוצות אוכלוסייה שונות?

2.3 **תיאור המאפיינים של קבוצות אוכלוסייה** ביישוב על בסיס ידע אישי של הלומדים, המסתמך על היכרות אישית.

2.4 **מפגש עם אנשים המייצגים כל אחת מקבוצות האוכלוסייה ביישוב** (כגון: מבוגרים או קשישים, עולים, חילוניים, דתיים, ביישוב מעורב - יהודים, ערבים, דרוזים). האנשים שיוזמנו ייבחרו מבין אלה שהילדים ריאיינו אותם. במפגש יתייחסו בעיקר לאורח החיים, לקשרים עם קבוצות אחרות ביישוב, ולאופן השתלבות האנשים במרקם החברתי ביישוב, כגון: בעבודה, בחיי התרבות והחברה, יתוארו קשיים לצד הצלחות.

2.5 **עריכת "ספר התושבים":** ספר או אלבום, לוח קיר או מצגת שיהווה סיכום לאורח החיים של תושבים מייצגים ביישוב (אלה שסיפרו בכיתה ותושבים אחרים שהלומדים יראיינו) ואופן השתלבותם. ניתן לשלב מרכיבים כמו: תצלומים, טקסט אינפורמטיבי או סיפורים.

2.6 **פעילות רפלקטיבית:**

א. העלאת שיקולי דעת שהינחו בעריכת "ספר התושבים".

ב. הבעת התייחסות אישית - רגשית לתושבים ביישוב בעקבות ההיכרות עם אנשים שונים, כגון: מה מרגש אותי? מה מפתיע אותי? מה מרגיז אותי? מדוע?

פירוט המטרת הרלוונטיות לפרק 1

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
1. התושבים (האוכלוסייה) ביישוב	מטרה 2: סעיפים 2.1, 2.2, 2.3, 2.6, 2.8 מטרה 8: סעיף 8.1 מטרה 10: סעיפים 10.2, 10.3, 10.4

פרק 2 : המשמעות לקלוט ולהיקלט

1. גם ילדים קולטים ונקלטים

1.1 **דיון בתיאור מקרה**, כדלהלן : לכיתה ד הגיעו שלושה ילדים חדשים בתחילת שנת הלימודים. ילדה אחת מיישוב אחר בארץ ושני ילדים עולים חדשים. הילדה נקלטה בחברת הילדים. שני הילדים העולים לא נקלטו משום שילדי הכיתה לא שיתפו אותם ולא התייחסו אליהם. הילדים העולים התחילו לאחר לשיעורים ואף התנהגותם היתה אלימה.

תיאור המקרה מעלה שאלות לדיון :

- מה הבעיה המוצגת בתיאור המקרה?
- מהן הבעיות מבחינת ה**נקלטים** : מה פירוש להגיע למקום חדש : להחליף את המוכר והישן בחדש ובבלתי מוכר ; ללמוד שפה חדשה ומנהגים חדשים ; לחיות באופן שונה ; להתרגל לנהלים חדשים בבית-הספר ; למצוא חברים חדשים)?
- מה ילדים חדשים יכולים לעשות כדי להיקלט בחברה החדשה, תוך שמירה על הזהות האישית ושמירה על מנהגים המייצגים את החברה והתרבות שממנה באו.
- מהן הבעיות מבחינת ה**קולטים** : כיצד ילדי הכיתה נהגו במקרה שתואר? מה הם יכלו לעשות כדי לסייע לילדים החדשים להיקלט? אם בכיתה יש ילדים חדשים, מה נעשה למען קליטתם? באיזו מידה הם השתלבו בחברה? מה ניתן לעשות עוד?
- 1.2 **משחק תפקידים** - מפגש בין ילדים עולים לילדים אחרים בכיתה ייתכנו אפשרויות אחדות למשחק, כגון : ילדים עולים ישחקו פעם אחת את המצב שבו הם נמצאים - את מציאות החיים שלהם, ופעם שנייה הם ישחקו בתפקיד של ילדי הכיתה האחרים. היפוך התפקידים יתקיים ביחס לכל תלמידי הכיתה.

בדיון המסכם יתייחסו :

- לטיעונים שעלו ;
- לתחושות ולרגשות שהובעו ;
- לחשיבה משותפת : כיצד להידבר, כיצד ליצור אקלים חברתי פתוח, סובלני ה"מקבל" את האחרים?

2. קליטת תושבים חדשים ועולים חדשים ביישוב

- 2.1 דוגמאות שמדגימים הלומדים על קליטת תושבים ועל קליטת עולים חדשים (מידע אישי).
- 2.2 **דוגמאות ממקורות נוספים**, כגון : מקומונים, הערוץ הקהילתי, הרשות המקומית, ארגוני מתנדבים ביישוב, סיפורים אישיים של תושבים.
- 2.3 **דוגמה לשאלות** בהקשר לקליטת תושבים ועולים חדשים ביישוב : מה עושים התושבים כדי לקלוט תושבים ועולים חדשים ביישוב? מי ביישוב אחראי על הקליטה? באיזו מידה הנקלטים מרוצים? מדוע?
- 2.3 **התייחסות אישית-רגשית** לקליטת תושבים חדשים ביישוב. שאלות כגון : מה השתנה ביחס שלי לקליטת תושבים חדשים ביישוב? מדוע? מה ביכולתי לעשות?
- 2.4 **דיון בתרומת התושבים החדשים והעולים ליישוב** : העלאת יתרונות לצד חסרונות.
- 2.5 **הבאת דוגמאות** מסיפורים שנכתבו על ידי סופרים או דוגמאות מיומנים המתארים היבטים שונים של עלייה וקליטה בארץ - הצלחות לצד קשיים.

פירוט המטרת הרלוונטיות לפרק 2

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
2. המשמעות לקלוט ולהיקלט	מטרה 5: סעיפים 5.1, 5.2 מטרה 10: סעיף 10.5

פרק 3 : קבוצות חברתיות (קבוצות אוכלוסייה) מחוץ ליישוב

1. היישובים השכנים לנו

- 1.1 **הפקת מידע** ממפת האזור לגבי צורות היישוב של היישובים השכנים וההשתייכות שלהם מבחינה לאומית (יהודים, ערבים, דרוזים, יישוב מעורב).
- 1.2 **מיון היישובים** לקבוצות לפי צורות היישוב, כגון: עיר, עיירה, קיבוץ, מושב, כפר, יישוב קהילתי, אחר.
- 1.3 **תיאור קצר** על יישובים אחדים ועל אוכלוסייתם באמצעות מידע שייאסף. המידע ייאסף ממקורות כתובים כגון: אנציקלופדיה על יישובים, פרסומים, ספרים הקשורים לידיעת הארץ ולטיולים, או מסויר ביישוב אחד או ביישובים אחדים. המידע יצורף למפת האזור. הצגתו אפשרית: במפת קיר - ליד סימון שם היישוב ייכתבו דברי הסבר קצרים על מאפייניו; במצגת; בתצלומים או בכל אמצעי חזותי וטקסטואלי שייבחר.

2. אנחנו ושכנינו

- 2.1 **דיון לגבי הקשרים** שמקיימים בני משפחות הלומדים עם תושבים ביישובים שכנים: באילו תחומים ואילו קשרים? עם מי מהתושבים השכנים הם מקיימים קשרים: עם מבוגרים, עם ילדים, עם בני נוער? מה מידת השכיחות של הקשרים?
- 2.2 **דיון לגבי החשיבות** שבקיום קשרים עם תושבים ביישובים שכנים: יתרונות לעומת חסרונות לשני הצדדים.
- 2.3 **קיום מפגשים** בין ילדי הכיתה לבין ילדים ביישוב שכן. מפגשים כאלה יכולים להתקיים בביקורים הדדיים שבהם מקיימים פעילויות משותפות, או במפגשים וירטואליים באמצעות תקשורת מחשבים. פעילות כזו מחייבת הכנה מוקדמת ומדוקדקת. (ניתן להיעזר במדריך למורה אנחנו ושכנינו, האגף לתכניות לימודים*).

פירוט המטרת הרלוונטיות לפרק 3

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
3. קבוצות חברתיות (קבוצות אוכלוסייה) מחוץ ליישוב	<p>מטרה 2: סעיפים 2.1, 2.2, 2.3, 2.6, 2.8</p> <p>מטרה 3: סעיף 3.2</p> <p>מטרה 8: סעיף 8.1</p> <p>מטרה 10: סעיפים 10.2, 10.3, 10.4</p>

* **אנחנו ושכנינו**, מדריך למורה, האגף לתכניות לימודים, היחידה לחינוך ולדמוקרטיה ולדו-קיום, משרד החינוך והתרבות בשיתוף עם מכון ון-ליר, הוצאת מעלות, התשס"ט ירושלים.

פרק 4: מי אנחנו, מי האחרים ומה משותף לנו?

1. קבוצות ההשתייכות שלנו

1.1 **דיון שיבהיר לאילו קבוצות משתייכים הלומדים**: קבוצות השתייכות קרובות וקבוצות השתייכות רחוקות. **בסרטוט** או **בתרשים** יומחש הקשר של הלומדים עם קבוצות ההשתייכות הקרובות ועם קבוצות ההשתייכות הרחוקות, הנמצאות במרחבים שמחוץ ליישוב. לסרטוט יצורפו נימוקים בכתב, שבהם יביעו הלומדים את שיקולי הדעת לגבי אופן הצגת הסרטוט, יבהירו מדוע הם בחרו לסרטוט כך את עצמם ואת קבוצות ההשתייכות שלהם - הקרובות והרחוקות. ניתן לצרף ציורים או תצלומים שימחישו את קבוצות ההשתייכות השונות.

1.2 **הצגת הסרטוטים וההנמקות ודיון בהם**

הדיון יתמקד:

- א. בהבחנה שכל אחד וכל אחת שייכים לקבוצות השתייכות אחדות ושונות.
- ב. בהבנה שקיימת שונות בסוג הקשרים בין הפרטים לבין הקבוצות שאליהן הם משתייכים, לדוגמה: הקשר בין הלומדים לבני משפחתם שונה מהקשר שבין הפרטים לקבוצת הספורט שהם חברים בה. הקשר של התושבים ליישוב שלהם שונה מהקשר שלהם למדינת ישראל.
- ג. בהבהרה ובהכללה שהשותף לכל האנשים בקבוצות ההשתייכות הוא היותם תושבי ואזרחי מדינת ישראל.

2. הזכויות שיש לכל אדם בישראל

רקע קצר - הבהרת מושגים

המושג **אזרחים** מתייחס לכל מי שנולדו בארץ ולכל התושבים הקבועים במדינה, שהם בעלי **זכויות וחובות** מלאות. במדינת ישראל יש אזרחים שהם יהודים והם **הרוב**, ויש אזרחים שהם ערבים או דרוזים והם **מיעוט**. במדינת ישראל חיים תושבים שאינם אזרחים, כגון: עובדים זרים, תיירים. לאלה יש **זכויות שיש לכל אדם** ויש להם **חובות** לשמור על **חוקי המדינה**.

המושג זכויות: לכל אדם שחי במדינת ישראל יש זכויות כאדם, ולכל האזרחים יש זכויות נוספות - זכויות אזרחיות. זכויות אדם יש לכל האנשים גם אם הם לא אזרחים וגם אם הם מהווים רוב או אם הם מהווים מיעוט במדינת ישראל.

דוגמאות לזכויות אדם: הזכות לחיים ולשלמות הגוף, הזכות לכבוד, הזכות לשם טוב, הזכות לחירות, הזכות לשוויון הזדמנויות, הזכות לחופש הביטוי.

התייחסות למסמך זכויות הילד רלוונטית בהקשר זה של זכויות אדם ובהקשר לחיי הילדים.

2.1 **המושגים יובהרו בדרכים אחדות:**

להלן שלוש דוגמאות לתיאורי מקרה המסייעים להמחיש את המושגים שנלמדו.
תיאורי המקרה מאפשרים להבין מצבים שבהם מפריס או פוגעים בזכויות, ומצבים שבהם מממשים זכויות - הן מבחינת הפרט והן מבחינת החברה - ולהגיב עליהן.

דוגמאות לתיאורי מקרה

תיאור מקרה א:

שני תלמידי כיתה ד נוהגים להציק לילדות וילידים קטנים מהם. הם מקללים, מפריעים להם לשחק, דוחפים ומכים אותם. ביום רביעי הם נטפלו לילדה שהלכה מבית הספר לביתה ודרשו ממנה כסף. הילדה לא הסכימה לתת להם כסף, והתחילה לרוץ בבהלה ובפחד. הילדים השיגו אותה, היכו אותה והפילו אותה לארץ. הילדה נפגעה והיתה מבוהלת מאוד. הורי הילדה פנו להנהלת בית הספר ודרשו בירור והענשת הילדים הפוגעים.

- איזו בעיה מוצגת בתיאור?
- באילו זכויות של הילדה פגעו שני הילדים?

- מה מרגישים מי שזכויותיהם נפגעות?
- איך ניתן למנוע התנהגות שפוגעת בזכויות של מישהו אחר, כמו בסיפור?

תיאור מקרה ב:

מועצת התלמידים בבית הספר החליטה:

1. לכל ועדה בבית הספר ייבחרו בנות ובנים במספר שווה.
  2. על מגרש המשחקים ישחקו בימי ראשון - שלישי תלמידי כיתות א-ג, בימי רביעי - שישי ישחקו תלמידי כיתות ד-ו.
- על אילו זכויות שמרה מועצת התלמידים?
  - כיצד שומרים בכיתה שלכם על הזכויות האלה?
  - אם לא שומרים, מה ניתן לעשות?

תיאור מקרה ג:

במדור "דרושים" בעיתון התפרסמה מודעה המציעה מקומות עבודה אחדים במפעל תעשייתי. מספר אנשים הגיעו לריאיון. **משה** לא התקבל. נאמר לו שהוא בן חמישים והם מחפשים אנשים צעירים. שולה לא התקבלה משום שילדיה קטנים. נאמר לה שהיא בוודאי תיעדר פעמים רבות מהעבודה. **אחמד** לא התקבל לעבודה. נאמר לו שהוא חי בכפר הנמצא רחוק מהמפעל.

- מה הבעיות המוצגות בתיאור המקרה?
- באילו זכויות אדם פגע המפעל?
- מה מרגישים מי שזכותם נפגעה?

- 2.2 **המורים והלומדים יביאו דוגמאות** להפרת זכויות אדם ולשמירה על זכויות אדם, ביישובים שלהם ובארץ: ממקומונים, מהערוץ הקהילתי ומהעיתונות, וידונו בהם.

משימה קבוצתית

- 2.3 **תיאור מקרה** של מצב שבו **הופרה זכות** או מצב שבו **מומשה זכות**. הלומדים ימחיזו או יספרו את המקרה שחיברו בפני חבריהם. הם יסבירו מדוע בחרו להתייחס למקרה זה.

משימה כיתתית

- 2.4 העלאת שאלות לדיון בעקבות תיאור המקרה שהוצג. בדיון יתייחסו גם לשאלה: כיצד ניתן להתמודד, ללא אלימות, עם מצבים שבהם מופרות זכויות? (הערה: אפשר להיעזר בסדרת הספרים **כישורי חיים***)

- הערה למורים:** בפעילויות אלו עשויות לעלות סוגיות מעולמם של הילדים וממשפחותיהם. בהקשר לכך יש:
- לשמור על צנעת הפרט.
  - לפנות, במידת הצורך, לגורמים מוסמכים לקבלת ייעוץ ומתן סיוע לילדים.

* **כישורי חיים, כישורים, נושאים התפתחותיים ומניעתיים**, מדריך למורים בבית הספר היסודי, האגף לתכניות לימודים בשיתוף עם האגף לשירות פסיכולוגי-ייעוצי - שפ"י והאגף לחינוך יסודי, משרד החינוך התרבות והספורט, התשנ"ז, ירושלים.

3. רוב ומיעוט

3.1 **המחשת המושג רוב ומיעוט** תיעשה באמצעות דוגמאות שיובאו על ידי המורה ועל ידי הלומדים מהחיים בבית הספר או ביישוב.

דוגמאות להמחשת המושג:

- רוב הילדים בכיתה הם מעל גיל 9. מי המיעוט?
- רוב הילדים אינו משתתף בחוגים. מי המיעוט?
- ביישוב שלנו רוב התושבים הם מתחת לגיל 65. מי המיעוט?

3.2 **משחק תפקידים** - המשחק יאפשר התייחסות אמיתית הנוגעת להשגת זכויות של קבוצת מיעוט בחברת הילדים.

התפקידים במשחק: חברי ועד הכיתה, נציגי תלמידים שהם קבוצת מיעוט ונציגי תלמידים שהם קבוצת הרוב.

דוגמה לבעיה: קבוצת מיעוט של תלמידים דורשת מוועד הכיתה זכויות לשחק במגרש המשחקים, או להשתמש במחשב, או להשתתף בכל המסיבות של ילדי הכיתה.

קבוצת המיעוט תציג את תביעותיה להשגת הזכויות המגיעות לה בדרכים שונות, ללא נקיטה אלימות. חברי ועד הכיתה יציעו הצעות לפתרון.

קבוצת הרוב תוכל להתנגד ולנמק את התנגדותה או להביע עמדה חיובית.

הדיון שיתקיים לאחר המשחק, יתמקד בזכויות המגיעות לכולם, כולל המיעוט, וכן בתפקיד של ועד הכיתה, כמוסד נבחר, האמור להגן על זכויות המיעוט.

בדיון יעלו נקודות כגון:

- מעמד המיעוט בחברה והזכויות שלו;
- תפקיד השלטון הנבחר להגן על המיעוט;
- שיתוף פעולה אפשרי בין הרוב למיעוט;
- דרכים מקובלות במדינה דמוקרטית להשגת זכויות שוות על פי החוק, שלא בנקיטת אלימות.

4. החובות שיש לכל מי שחי במדינת ישראל

4.1 לכולם יש חובות

בשיחה יעלו הנקודות האלה:

- החובות שיש לכל אחד ולכל אחת מהלומדים במסגרת בית הספר.
- חובותיהם של הורי התלמידים במסגרת היותם אזרחי מדינת ישראל (כגון: שמירה על חוקי המדינה, נאמנות למדינה, שירות למען המדינה וכבוד לסמליה).
- החובות שיש למי שחיים בישראל והם אינם אזרחים (חובות כגון: שמירה על חוקי המדינה, מתן כבוד לזכויות האחרים).
- מה קורה כאשר אין מקיימים חובות בבית הספר? במדינה? (אפשר ליצור משחק הדמיה).
- הבאת נימוקים שיתמכו במילוי החובות בבית הספר ובמדינה.

4.2 מה משותף לכל האזרחים במדינת ישראל למרות השונות ביניהם?

שיחה:

- כולם תושבי המדינה, כולם זכאים לבחור ולהיבחר, כולם יכולים להשפיע, לאזרחים בוגרים יש תעודת זהות ישראלית.
- השפות - **עברית וערבית** מבטאות את העובדה שבמדינה יש רוב יהודי הדובר עברית ויש מיעוט ערבי ודרוזי הדובר ערבית.
- הסמלים של מדינת ישראל כמדינה ריבונית משותפים לכולם. (תהיה התייחסות לדגל ולסיפורו, לסמל המדינה ולמשמעותו, להמנון, לכסף ולבולים).

הצעה להערכת הלמידה ותוצריה

בהערכה מוצע לחבר משימות שניתן באמצעותן להבנות ידע חדש על בסיס רעיונות, מושגים, מיומנויות וכישורים שנלמדו, כגון:

משימה ראשונה: האוכלוסייה ביישוב

חלק א: ניתוח התפלגות האוכלוסייה ביישוב אחר או בעיר או ביישוב דמיוני

הניתוח ייעשה על בסיס של נתונים כמותיים ומפה יישובית. במפה יוצגו ריכוזי אוכלוסייה שונים, כגון: זוגות צעירים, ותיקים, במקומות שונים ביישוב. הלומדים יתבקשו:

1. לנתח את הנתונים של אוכלוסיית היישוב.
2. לסכם את מאפייני היישוב מבחינת הרכב האוכלוסייה.
3. להסיק ביחס לפריסה של קבוצות שונות במרחב היישובי.

חלק ב: קליטת תושבים ביישוב

ליישוב אמורות להגיע 200 משפחות של עולים חדשים או זוגות צעירים. הוחלט ליישב אותן באזור אחד או שכונה אחת. היו תושבים ביישוב שהתנגדו להחלטה זו, והציעו ליישב את המשפחות בשכונות אחרות ביישוב.

1. מה הבעיה המוצגת?
2. מה טוענים המתנגדים להחלטה? מה טוענים התומכים בהחלטה?
3. מה עמדת הלומדים בנדון?

משימה שנייה: זכויות אדם - חקר מקרה

חלק א: תיאור מקרה

ביישוב נפתח בית נוער או מתנ"ס חדש. כדי להגיע לאולם הכניסה צריך לעלות במדרגות. תושבים נכים הנעזרים בכיסאות גלגלים או במכשירים אחרים אינם יכולים לקחת חלק בפעילויות המתקיימות במקום.

1. מה הבעיה המוצגת?
2. אילו זכויות של התושבים האלה נפגעו?
3. כיצד הם מרגישים?
4. כיצד ניתן לפתור את הבעיה?
5. אל מי אפשר לפנות כדי שיסייע בפתרון?

חלק ב: מתן זכויות במוסדות ציבור

1. הלומדים יבקרו בשלושה מוסדות ציבור ביישובם ויבחנו באיזו מידה התחשבו בנכים מהבחינות האלה:
  - א. נגישות למוסד הציבורי;
  - ב. הקצאת מקומות חנייה לנכים;
  - ג. כניסה נוחה ורחבה אליו;
  - ד. קיום שירותים מיוחדים המוצבים בגובה מתאים, כגון: בתי שימוש, מזנון, קופה.
2. הלומדים יארגנו את הנתונים שייאספו על פי החלטתם וינמקו.
3. הלומדים יסכמו את הממצאים לגבי כל אחד ממוסדות הציבור שביקרו בהם.
4. הלומדים יסיקו מסקנות לגבי ההתייחסות לנכים במוסדות הציבור שבהם ביקרו.
5. הלומדים יכתבו מכתב לאחד מהמוסדות שביקרו בו. המכתב יתייחס למוסד שחסרים בו תנאים מתאימים לנכים או למוסד שהתנאים לנכים נמצאו מתאימים.

פירוט המטרות הרלוונטיות לפרק 4

שם הפרק ביחידה	המטרות הרלוונטיות או חלק מהן
4. מי אנחנו ומי האחרים ומה משותף לנו?	מטרה 1: סעיפים: 1.5, 1.6, 1.7, 1.4 מטרה 10: סעיפים: 10.3, 10.4, 10.5

אבני היסוד הרלוונטיות ליחידת הוראה-למידה 2

תחומי הדעת	אבני היסוד
אזרחות	יחיד וחברה (השתייכות, זהות), רב-קיום, רוב ומיעוט, זכויות, חובות, זכויות האדם, כבוד האדם כבוד לאחר וכבוד לדעה אחרת), היחס לשונה ולחריג, שוויון ואי-שוויון, סובלנות, מניעת אלימות, אזרחים, אחזריות, הוגנות, ראוי או לא ראוי, פשרה, אזרחים.
סוציולוגיה	קבוצות השתייכות, התחשבות הדדית, קשרי גומלין, נורמות חברתיות, סולידריות חברתית.
גאוגרפיה	ארגון מרחבי, שונות מרחבית, השתנות של תופעות חברתיות

רקע עיוני למורים בהקשר להוראת הציר : משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל

מבוא

במסגרת לימוד ההיבט ההיסטורי מוצגים להלן עיקרי התכנים שמהווים רקע לפיתוח המודולות שבציר זה **משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל** (יהודיים, ערביים ודרוזיים).

פירוט התכנים והעובדות ברקע העיוני מהווה מסגרת התייחסות בלבד לבניית יחידות ההוראה-למידה. בבואם לעצב את יחידות ההוראה-למידה יפעילו המורים שיקולי דעת לגבי התאמת התכנים לדרגת הגיל ולמאפייני אוכלוסיית הלומדים בבית ספרם וביישובם. מידע מפורט ממקורות כתובים ואור-קוליים אחרים ייבחר על ידי המורים*.

התכנית מוצגת בשלושה מסלולים:

- מסלול א - משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות היישובים היהודיים בארץ ישראל
- מסלול ב - משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות היישובים הערביים בארץ ישראל
- מסלול ג - משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות היישובים הדרוזיים בארץ ישראל.

כדי ליצור **מכנה משותף לכלל הלומדים** משולבים בכל אחד מהמסלולים שנוכרו לעיל, סוגיות ותכנים מהסיפורים של תולדות היישובים האחרים. שילוב זה מובא ברצף הטקסט אך באות שונה, כדי שניתן יהיה להבחין בו בבירור. המטרה היא שכל קבוצה תכיר את הקבוצה האחרת.

* רשימת ספרי עיון מפורטת בביבליוגרפיה שבסוף התכנית.

משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל

הלימוד על תולדות משפחות ויישובים, על החברה היהודית בישראל וההכרה במפעל הראשונים מחזק את הזהות ואת תחושת השייכות של הלומדים לסביבתם, למפעל הציוני ולמדינת ישראל.

- הלימוד במסלול זה מתמקד בסיפורים על אודות אירועים מרכזיים, שהובילו להקמת מדינת ישראל, לעיצובה ולהתבססותה בעשור הראשון.
- הלימוד יתייחס לאירועים שבאו לידי ביטוי במשפחות הלומדים, ביישוב שלהם ובסביבתו וביישובים אחרים - אירועים שהייתה להם השפעה על אורח החיים ועל תהליכים חברתיים ומדיניים בטווח הקרוב ובטווח הרחוק.
- הלימוד בזיקה למרחב הכלל-ארצי (לאומי) יבוא לידי ביטוי בהקשרים אחדים: יתייחס ליישוב הישן שהיה בארץ; יתמקד סביב סיפורי העולים והעליות לארץ ותרומתם לעיצוב העם והמדינה ולביסוסם; יתמקד סביב אירועים הקשורים בהקמת מדינת ישראל, כפי שהם באים לידי ביטוי בסיפורי פרטים, בסיפורי קבוצות ובסיפורי אתרים ומקומות.
- כל עלייה וכל קבוצת עולים שהגיעו לארץ המשיכו את מעשי אלה שקדמו להם, ותרמו את תרומתם הייחודית בהיותם חלק מהמפעל הציוני.
- העלייה לארץ נמשכת עד היום ותימשך גם בעתיד.
- הלימוד על הקמת מדינת ישראל מקשר בין רצף העליות עד להכרזת המדינה לבין העלייה הגדולה שהגיעה לאחר הקמתה. הקמת מדינת ישראל היא אבן יסוד לחיינו בהווה ולחיים בעתיד, ולכן עלינו להתייחס לסוגיות אחדות בהקשר זה.

העולים לארץ בעליות הראשונות תרומת העולים בעליות הראשונות בשלהי השלטון העות'מאני לעיצוב החיים בארץ. העלייה הראשונה והעלייה השנייה (1881-1918)

מה הייתה המציאות בארץ ישראל בראשית ימי העליות?*

- הארץ הייתה נתונה תחת השלטון העות'מאני, שהגביל את התושבים בתחומי חיים שונים, כגון: בנייה, הגירה והתיישבות.
- האוכלוסייה בארץ הייתה מורכבת מקבוצות שונות: יהודים אנשי "היישוב הישן" (חלקם היו ספרדים וחלקם אשכנזים), שחיו בארבע ערי הקודש: ירושלים, חברון, צפת, טבריה; הערבים (חלקם נוצרים ורובם מוסלמים וביניהם בדווים) היו רוב בארץ; הדרוזים היו מיעוט. רוב הערבים והדרוזים חיו בכפרים וחלקם חיו בערים. הבדווים היו רועי צאן נוודים למחצה, שעסקו גם בחקלאות ומלאו, בן השאר, תפקידי שמירה אצל השליטים העות'מאנים.
- באורח החיים של היהודים (בחיי היום-יום ובתעסוקות) באו ליד ביטוי ערכים של חברה מסורתית.
- בשלהי המאה התשע עשרה יצאו תושבים מהעיר העתיקה בירושלים ובנו שכונות חדשות מחוץ לחומות. רוב השכונות שנבנו היו יהודיות, ונבנו גם שכונות נוצריות ומוסלמיות.
- לצד היהודים שיצאו מהעיר העתיקה, חיו בשכונות יהודים שעלו לארץ מן התפוצה.

מה היו המניעים לעלייה לארץ ולהתיישבות בה?

- כמיהה, געגועים ותחושת קשר לארץ ישראל הנובעים מהזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי, שנשמרו לאורך כל שנות הגלות.
- חזון ציוני - הקמת מדינה יהודית, שבה יוקמו יישובים יהודיים, שישנו את המבנה התעסוקתי, אשר יהווה בסיס לחברה חדשה של עובדי אדמה, עובדי כפיים בעיר ובכפר - חברה המספקת את צורכי תושביה.
- בריחה מתופעות אנטישמיות ומסכנות קיומיות בגולה.

מי היו העולים לארץ ומה אפיין אותם?

- רוב העולים הגיעו ממזרח אירופה. ביניהם היו צעירים והיו בעלי משפחות.
- קבוצות של עולים הגיעו לארץ מתימן, מארצות האיסלאם ומהקווקז.

אילו צורות התיישבות ייסדו העולים? מה היה הייחוד של כל אחת מהן?

- צורות התיישבות החדשות, שהוקמו על ידי העולים, היו ביטוי של התקופה ושל האידיאולוגיה: **המושבה** היוותה את דגם היסוד של ההתיישבות החקלאית בתקופת העלייה הראשונה; **הקבוצה והקיבוץ** היוו דגם של התיישבות שיתופית; **העיר תל אביב** - העיר העברית הראשונה שיקפה את הרצון לצאת מיפו שרוב תושביה היו ערביים, כדי לבנות מקום למגורים - עיר גנים - ליהודים בעיר שתושביה יהיו יהודים וייהנו מאיכות חיים ומעצמאות. ראוי להעיר כי היהודים רכשו את הקרקעות להקמת היישובים מבעליהן הערביים בכסף מלא, ובהם גם העיר העברית תל אביב.
- בכל אחת מצורות התיישבות התפתחו מסגרות חברתיות-תרבותיות-כלכליות ואורח חיים ייחודי לה. הארגון המרחבי של היישובים תאם את התפיסה האידיאולוגית.
- ההסתדרות הציונית שהוקמה בשלהי המאה התשע עשרה, תמכה תחילה ב"ציונות מדינית דיפלומטית". לאחר מותו של הרצל היא פנתה יותר ל"ציונות מעשית" בארץ ישראל - ברכישת קרקעות ובהקמת יישובים ומוסדות.

* שילוב התכנים יבוא לידי ביטוי ביישובים ובמקומות שהוקמו בשלהי המאה התשע עשרה או בראשית המאה העשרים, שסביבתם של הלומדים קרובה אליהם.

מה היה חלקם ומה הייתה תרומתם של העולים לעיצוב התרבות והחינוך בארץ?

- כתוצאה ממאבק של פועלי העלייה השנייה ליצירת חברה חדשה, שבה יהודים יהיו עובדי אדמה נקבע המעמד של הפועלים העבריים. הוקמו ארגוני שמירה יהודיים - "בר גיורא" ו"השומר".
- הקרן הקיימת לישראל - הקרן הלאומית - רכשה קרקעות עבור ההתיישבות בארץ.
- החלה התפתחות בתחום המדע והטכנולוגיה, החינוך והתרבות: הוקמו בתי ספר מודרניים, התפתחה התרבות העברית והשפה העברית הפכה להיות השפה המדוברת והכתובה, הוקמו בתי ספר תיכוניים ביפו, בתל אביב, בירושלים ובחיפה. הונחה אבן הפינה לטכניון בחיפה.
- רוח התקופה באה לידי ביטוי ביצירה האמנותית: בזמר, בציור ובספרות.

סוגיות ותכנים בתולדות היישובים הערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- רוב התושבים בארץ היו ערבים, שחיו בעיקר בכפרים והתפרנסו מחקלאות, בעיקר מגידולי שדה (פלחה) ומגידול בעלי חיים. חלקם חיו בערים והתפרנסו בעיקר ממתן שירותים, מסחר ומלאכה לכפריים. יחס השלטונות העות'מאנים לתושבים הערביים היה קשה

סוגיות תכנים בתולדות היישובים הדרוזיים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- בארץ חיה קהילה דרוזית. רובם חיו בכפרים וקיימו אורח חיים מסורתית-דתי.

עולים לארץ בתקופת השלטון הבריטי (1918-1948)

מה הייתה המציאות בארץ ישראל?

- במלחמת העולם הראשונה כבשו הבריטים את הארץ מידי השלטון העות'מאני.
- ממשלת בריטניה קיבלה את ארץ ישראל כארץ מנדט כדי ליישם את הצהרת בלפור שניתנה על ידה בשנת 1917, המבטיחה הקמת בית לאומי-יהודי בארץ ישראל.
- השלטון הבריטי תרם רבות לפיתוח הארץ. הבריטים הקימו ובנו תשתיות ברחבי הארץ, כגון: נמל חיפה, שדה התעופה בלוד, רשת כבישים ומסילות ברזל, בתי הזיקוק במפרץ חיפה, וכן נבנו בתי חולים במקומות שונים.
- יחד עם זאת, השלטונות הגבילו, מתחילת ימי המנדט, את חופש העלייה לארץ, את מתן היתרי העלייה לארץ, את גידול היישוב היהודי ואת הפעילות של כוח המגן היהודי. הגבלות אלו הצטברו והתחזקו בעיקר בשנת 1939, עם הפעלת מדיניות "הספר הלבן".
- הנהגת היישוב היהודי התנגדה להגבלות שהבריטים הטילו על היישוב ועל האוכלוסייה היהודית בארץ וכן על העולים לארץ. הגבלות אלו השפיעו על גורלם של יהודים רבים באירופה בתקופת עליית השלטון הנאצי. שליחים של היישוב היהודי בארץ פעלו במקומות שונים בעולם להבאת יהודים לארץ ישראל.
- עליית היהודים לארץ, והקמת הבית הלאומי-היהודי בארץ ישראל עוררה את התנגדותם של הערבים. במשך השנים התגברו העימותים בין החברה הערבית לבין החברה היהודית.
- בתקופת המנדט (השלטון הבריטי) עלו לארץ - ברשות ובלא רשות - כחצי מיליון יהודים.

1. העלייה השלישית (1919-1923)

מי היו העולים לארץ?

- רבים מהעולים היו חלוצים, שהגיעו ממזרח אירופה, בעקבות חזון ציוני ובעקבות פרעות וגילויי אנטישמיות בארצותיהם. חלקם היו חברי תנועות נוער ומפלגות ציוניות.

מה הייתה תרומתם ליישוב ולפיתוח הארץ?

- העולים החלוצים המשיכו את מעשי הראשונים. הוקמו קיבוצים, מושבים ומושבות נוספות. כמו כן הגדילו העולים את המושבות הוותיקות ואת הערים ובראשן את תל אביב.
- החלוצים המשיכו בבניית המפעל הציוני: הם סללו כבישים, ייבשו ביצות והכשירו את הקרקע. במושבות ניטעו רבבות דונם של פרדסים, ובערים הונחו היסודות למלאכה ולתעשייה.
- ההווי של החלוצים - סוללי הכבישים - בא לידי ביטוי בזמר ובסיפורים.
- העיר **תל אביב** התחילה להתפתח ונפרדה מיפו.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים ערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- בעקבות הצהרת בלפור ובהמשך לתחילת השלטון הבריטי החלה התנגדות של האוכלוסייה הערבית לשלטון הבריטי בתחומי ארץ ישראל.
- ראשית ההתנגדות באה לידי ביטוי בעיקר בכפרים.

2. העולים לארץ עד הקמת מדינת ישראל

העלייה הרביעית, העלייה החמישית וההעפלה לארץ, (1924-1948)

באיזה אופן ביססו העולים את מעשי אלה שקדמו להם והמשיכו במפעלם?

- ההתיישבות החקלאית והעירונית יצרה רצף התיישבותי בשרון ובעמק יזרעאל. נחנכו הטכניון בחיפה והאוניברסיטה העברית בירושלים.
- בשנות השלושים הגיעו עולים מאירופה (לרבות רבבות מגרמניה), וכן מתימן, יוון ועוד. חלקם הביא אתו הון וידע אקדמי מקצועי. הם ביססו את ענפי התעשייה והמלאכה, את המסחר ואת הפרדסנות. במקביל נמשכה בהיקף רחב יותר ההתיישבות החקלאית ברחבי הארץ.
- מספר היישובים היהודים הוכפל: הוקמו מושבים וקיבוצים והמושבות גדלו והתפתחו.
- הוקמו יישובי "חומה ומגדל" כתשובה למצב הביטחוני שהיה בארץ. יישובי חומה ומגדל השפיעו על גבולות ההתיישבות בארץ.
- פותחו משאבים טבעיים וענפי כלכלה כגון: חשמל, מפעלי האשלג.
- בשנות הארבעים נמשכה תנופת ההתיישבות, ובמיוחד הושם הדגש על יישוב הנגב והגליל. בשנת 1947 הגיע מספר היישובים היהודים בארץ ישראל ל-300, בהשוואה ל-50 בהתחלת ימי השלטון הבריטי.
- הערים גדלו: בחיפה היהודים היו לרוב; תל אביב גדלה לכרך ונבנה בה הנמל. הוקמו מוסדות ציבור ומפעלי תרבות כמו: תאטראות, מוזאון, התזמורת הפילהרמונית והאופרה, העדלידה והמכבייה.
- מאפיינים של רוח התקופה באו לידי ביטוי בתחומי האמנויות השונות: בספרות ובשירה, במוזיקה ובזמר, בציור, בפיסול ובארכיטקטורה, בתאטרון ובספורט.
- ההעפלה (העלייה הבלתי-ליגלית) התחילה כבר בשנות השלושים והגיעה לשיאה אחרי מלחמת העולם השנייה (1945-1947). הגיעו כ-120 אלף מעפילים: רובם ניצולי שואה שהגיעו בדרך הים מאירופה, והשאר, הגיעו מארצות ערב בדרך היבשה.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים ערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- היישוב הערבי גדל בעיקר בעקבות ריבוי טבעי ובחלקו ממהגרים שהגיעו לארץ מסוריה ומלבנון. יישובים ערביים רבים התרחבו, אך לא הוקמו יישובים חדשים.
- ביישובים הערביים הייתה פריחה כלכלית. בכפרים התפתחה מערכת חינוך.
- העליות לארץ ורכישת קרקעות על ידי היהודים נתקלו בהתנגדות מצד הערבים, והחל העימות בינם לבין היהודים.
- הבריטים פעלו ביד קשה נגד הזרם שביטא שאיפות לאומיות ביישוב הערבי.
- יחס הערבים לבריטים היה אמביוולנטי: מחד - הם הגבירו את הפיתוח הכלכלי ורמת החיים של הערבים עלתה, מאידך - בעיני הערבים נחשבו הבריטים שלטון זר התומך ביישוב היהודי

העלייה הגדולה לאחר הקמת מדינת ישראל (1948-1951 ואילך)

1. הקמת מדינת ישראל

- ביום כ"ט (29) בנובמבר 1947 החליטה עצרת האומות המאוחדות, בהסכמת רוב מדינות העולם, על תכנית החלוקה של ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה ליהודים ומדינה לערבים ואזור בין-לאומי בירושלים ובסביבתה.
- המנהיגות היהודית קיבלה את התכנית, ואילו המנהיגות הערבית לא הסכימה לקבל אותה ופתחה במאבק שהוביל למלחמה בכל רחבי הארץ.
- לאחר יציאת הבריטים מהארץ נפתחו שעריה לעולים יהודים מכל העולם. חלק ניכר מהם היו פליטים ניצולי שואת אירופה.
- ביום ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948, הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל - מדינת העם היהודי - מדינה שבה העם היהודי יוכל לחיות חיים חופשיים ולקיים בה אורח חיים יהודי-דמוקרטי, כפי שכתוב במגילת העצמאות.
- צבאות של חמש מדינות ערביות פלשו למדינת ישראל. "ההגנה" וצה"ל - צבא הגנה לישראל - שצמח ממנה וכן תושבי היישובים נלחמו בהם ובלמו את התקפותיהם. חברי הארגונים אצ"ל - ארגון צבאי לוחם, ולח"י - לוחמי חירות ישראל - הצטרפו לצה"ל עם הקמתו.
- היו יישובים יהודיים ואנשים שעמידתם בקרב ואופן לחימתם היו לסמל (כגון: מחלקת הלי"ה, יישובי גוש עציון, לוחמים בקיבוצים נגבה, דגניה ואחרים, התושבים הנצורים בירושלים ואנשי השירות שעלו לירושלים הנצורה דרך שער הגיא).
- במלחמה נהרסו יישובים ונהרגו אנשים רבים ברחבי הארץ, הן ביישובים ובאוכלוסייה היהודית והן ביישובים ובאוכלוסייה הערבית.
- המלחמה גרמה לעזיבת תושבים ערבים רבים ולגירוש תושבים מיישוביהם. לא כל התושבים עזבו את הארץ, היו תושבים ערבים שנשארו ביישוביהם או עברו ליישובים ערביים בסביבה. אלו שעזבו את הארץ היו לפליטים. רבים מהם הגיעו לארצות ערב השכנות וכן לשטחים שנכבשו בידי ירדן (הגדה המערבית) ולשטחים שנכבשו בידי מצרים (רצועת עזה). הם שוכנו שם במחנות פליטים.
- המלחמה הסתיימה ונחתמו הסכמי שביתת נשק בין מדינת ישראל לבין ארבע מדינות ערב: מצרים, ירדן, לבנון וסוריה.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים ערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- המלחמה ב 1948 הייתה ליהודים מלחמת עצמאות ואילו הערבים מתייחסים אליה כאל נִקְבָּה - מלחמת אסון, אובדן והשפלה.
- המלחמה התנהלה בין צבאות ממדינות ערביות ואוכלוסיית תושבים ערבית לבין צבא ההגנה לישראל המתהווה ותושבי היישובים היהודים
- ערביי ישראל טוענים שמדינות ערב הצטרפו למלחמה מתוך סיבות פוליטיות במדינותיהם והשתתפותם הייתה חלקית.
- המלחמה, הניצחון הישראלי וכיבוש של שטחים ויישובים שהיו של ערבים גרמו לכמה עובדות: בריחת תושבים ערבים מיישוביהם מפחד המלחמה, גירוש תושבים מיישוביהם מחוץ לגבולות ישראל או העברתם ליישובים אחרים, אובדן בנפש וברכוש. פליטים רבים ברחו מארץ ישראל והגיעו לארצות הערביות השכנות וכן לשטחים שכבש צבא ירדן (הגדה המערבית וירושלים המזרחית), ולשטחים שנכבשו על ידי מצרים (רצועת עזה). רובם שוכנו שם במחנות פליטים.
- התושבים הערבים שנשארו לאחר המלחמה בתחומי מדינת ישראל קיבלו אזרחות ישראלית

סוגיות תכנים בתולדות משפחות ויישובים דרוזיים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל הכריזו הדרוזים על תמיכתם במדינה ועל נאמנותם לה. הם קיבלו אזרחות ישראלית.

2. העלייה הגדולה מכל קצווי תבל (העלייה השישית)

- ערב הקמת מדינת ישראל מנה היישוב היהודי בארץ כ-650,000 נפש. במהלך שלוש שנים וחצי הכפילה האוכלוסייה היהודית את מספרה. בסך הכול הגיעו לארץ בעלייה הגדולה בין השנים 1948-1951 כ-700,000 עולים לעומת 550,000 עולים שהגיעו לארץ משנת 1882 עד הקמת המדינה (תקופה של 66 שנים).
- **למדינה החדשה הגיעו עולים ופליטים רבים מכל העולם:**
מחציתם פליטים מארצות אירופה - ניצולי השואה.
מחציתם עולים ובהם פליטים מארצות ערביות - באסיה ובצפון אפריקה.

כיצד נקלטו העולים החדשים במדינה הצעירה?

- **ראשית קליטתם** של העולים הייתה במחנות עולים ובמעברות - בדיר ארעי (באוהלים, בצריפים, בפחונים ובבדונים). העולים התחילו לעבוד למחייתם באופן הדרגתי (בדרך כלל בעבודות יזומות על ידי המדינה).
- המדינה והסוכנות היהודית סיפקו לעולים את צורכיהם הבסיסיים מייד עם הגיעם לארץ.
- **בהמשך הקליטה וההתערות בארץ**, חלק מהעולים התיישבו במושבי עולים ובעיירות פיתוח (בעיקר בנגב ובגליל), בשכונות חדשות שהוקמו בפרברי הערים, בערים ובשכונות שנעזבו על ידי התושבים הערבים בעת המלחמה.
- **הקשיים של העולים החדשים** נבעו מגורמים אחדים: מהמעבר לארץ חדשה (קשיי הסתגלות לחיים בחברה חדשה, לתרבות שונה ולשפה חדשה); משהייה במגורים זמניים (אוהלים, פחונים ובדונים שגרמו למצוקה ולתנאי חיים קשים בחורף ובקיץ); מחסור בתעסוקה (לחלקם לא נמצאה תעסוקה בתחום מקצועם).

מה חלקם של העולים בביסוס מדינת ישראל?

- תרומת העולים למדינה התבטאה בתחומים רבים: ביצירת תשתית כלכלית באזורי פיתוח שונים ובהרחבת התשתיות, (בחקלאות, בבנייה, בעבודות ציבוריות ועוד), בפיוזר ההתיישבות ברחבי הארץ, בתרבות ובאמנות.

- העולים החדשים התיישבו בכל רחבי הארץ ובעיקר בנגב, בגליל וביהודה, והקימו **עיירות פיתוח ומושבים**. היו עולים שהתיישבו בערים שנשארו בהם תושבים ערבים. ערים אלה היו לערים מעורבות (כמו לוד, רמלה, יפו, חיפה ועכו). התחיל פיתוח נרחב של המדינה בתחומים שונים: בתעשייה ובחקלאות, במדע ובטכנולוגיה, בחינוך, בתרבות ובחברה.
- העלייה לארץ נמשכת מאז ועד היום וכל קבוצת עולים תורמת למדינה את תרומתה הייחודית.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים ערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- לאחר תום המלחמה הוקם ממשל צבאי ששלט על היישובים הערביים. הממשל הצבאי שנמשך משנת 1949 עד שנת 1966. זו הייתה תקופה קשה לאוכלוסייה הערבית בארץ. הקשיים באו לידי ביטוי: במגבלות תנועה ותעסוקה, במגבלות התארגנות, בהפקעת קרקעות, ובכך שהשלטון המקומי נוהל על ידי הצבא.
- לאחר ביטול הממשל הצבאי חלו שינויים בארגון החיים בחברה הערבית. השינויים התבטאו בניהול עצמי של השלטון המקומי, החלה התפתחות משמעותית בחיי החברה הערבית בתחומים, כגון: כלכלה, חינוך, תרבות, מדע וטכנולוגיה, ובגיבוש התודעה הלאומית.
- ערביי ישראל השתלבו בחיי המדינה בהדרגה ובאופן חלקי בתחומי חיים שונים.

סוגיות תכנים בתולדות משפחות ויישובים דרוזיים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- הדרוזים היו כפופים לממשל הצבאי.
- משנת 1956 הדרוזים משרתים בכוחות הביטחון של מדינת ישראל.
- הדרוזים ממשיכים להשתלב בהדרגה בחיי המדינה, תוך שמירה על המסורת, הדת ומנהגי העדה.

מושגים מרכזיים בתולדות היישוב היהודי

- **חלוציות** - חלוץ הוא מי שמוכן להקדיש את עצמו למען משימה מסוימת, תוך תמורה כלכלית מינימלית. אדם שלמען חזון והגשמה מוותר על תנאים שהם בדרך כלל טובים יותר.
- **ראשוניות** - משמעו עשייה, שהיא בבחינת פריצת דרך בתחום כלשהו (כגון, הקמת יישוב; הקמת מסגרת חברתית חדשה; פיתוח ענפי כלכלה, טכנולוגיה, מדע ומחקר, תרבות ואמנות).
- **התנדבות** - עשייה אישית למען הכלל מנקודת בתחום חברתי או לאומי, תוך ויתור על רווח חומרי אישי.

משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל

החברה הערבית בזמן השלטון העות'מאני (עד 1917)

- רוב התושבים בארץ היו ערבים, רובם מוסלמים וחלקם נוצרים. כמו כן, חיו בארץ תושבים דרוזים ותושבים יהודים.
- החברה הערבית הייתה חברה מסורתית. רובה חיה בכפרים והתקיימה מחקלאות מסורתית, מיעוטה חיה בערים. בדרום הארץ חיו נוודים בדווים.
- היה שוני בין החיים בכפר לבין החיים בעיר.
- בדרך כלל, המבנה החברתי של האוכלוסייה הערבית (המוסלמית) בעיר ובכפר, היה מושתתת על מסגרת המשפחה המורחבת - החמולה והבית. לראשי החמולה הייתה השפעה גדולה על חיי החברה.
- במשך השנים החלה התפתחות עירונית. עיקר הפרנסות בעיר היו ממסחר (בעיקר כשוק מרכזי לכפריים) וממלאכות.
- השלטון המרכזי לא תרם להתפתחות הארץ ולקידום התושבים הערבים שחיו כאן.
- יחס השלטון העות'מאני לאוכלוסייה הערבית שחיה בארץ היה יחס של שליטים לנשלטים והוא התבטא בתקנות ובחובות שדרשו מהתושבים, כגון: רישום קרקעות, תשלום מסים גבוהים, גיוס הגברים לצבא, ועקירת עצים בזמן מלחמה. כל אלה גרמו ליחס שלילי של התושבים בארץ כלפי השלטונות.
- השלטונות הנהיגו תפקיד של מוכתר. תפקידו היו מנהליים, תיווך בין תושבים לבין השלטונות העות'מאניים.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים

לבתי הספר הערביים

- יהודים עלו לארץ ישראל ממקומות שונים בעולם. המניעים היו - געגועים לציון (ארץ ישראל) מולדתם ההיסטורית, למרכזם הדתי-רוחני, וחזון ציוני להקמת מדינה יהודית שתהיה בית לאומי לעם היהודי המפוזר בעולם.
- המתישבים היהודים הקימו צורות יישוב ייחודיות, שהיו חידוש בארץ: מושבה וקיבוץ.
- יהודים יצאו מתחומי הערים העתיקות (ירושלים ויפו) והקימו שכונות חדשות שהפכו לערים עבריות - ירושלים העברית ותל אביב. הקרקעות נרכשו לכל צורות ההתיישבות מבעליהן הערבים.
- היחס של התושבים הערבים אל התושבים היהודים, שהגיעו לארץ כעולים, היה כאל "תושבים זרים".
- בין התושבים היהודים לבין התושבים הערבים התפתחו קשרים של שיתוף פעולה ושל למידה הדדית, אלה מאלה מצד אחד, ומצד שני היו גם קשרי תחרות שגרמו לעימותים מקומיים ביניהם בעוצמות שונות.

שינויים בחברה הערבית בארץ תחת שלטון המנדט הבריטי (1918-1948)

- לאחר מלחמת העולם הראשונה, בעקבות "הצהרת בלפור", שניתנה בנובמבר 1917, הופרדה היחידה הגאוגרפית ארץ ישראל (פלשתינה א"י) משכנותיה לעומת מה שהיה בתקופת השלטון העות'מאני.
- הבריטים בנו בארץ תשתיות רבות עבור כל תושבי הארץ: בתחום התחבורה (כבישים, מסילות ברזל, שדה התעופה בלוד, נמל מים בחיפה); בתחום האנרגיה (בתי הזיקוק במפרץ חיפה); בתחום השירות הציבורי (הקימו מוסדות נותני שרות לציבור כמו: בתי חולים, בתי משפט, בתי ספר).
- הפעילות הכלכלית התגברה והחלה עלייה ברמת החיים. כפריים יצאו לעבודה שכירה מחוץ לכפרים, ועבדו בעיקר במקומות שבהם הבריטים בנו ופיתחו. היציאה לעבודה מחוץ לכפר נעשתה בניגוד למסורת.

- עירוניים השתלבו בתעסוקות חדשות כמו: ניהול השירות הציבורי, תעשייה ותחבורה.
- מערכת החינוך התפתחה ולראשונה הוקמו בתי ספר ממשלתיים בכפרים, ולא רק בערים. (עד אז למדו בכותב, שהיה ממוקם בעיקר בערים והחינוך בו היה בגישה דתית).
- בערים התפתחו שירותי בריאות והוקם מערך בריאות ששירת גם את תושבי הכפרים בסביבת הערים.
- הפעילות של השלטון הבריטי בארץ הביאה לפריחה כלכלית בכל רחבי הארץ והשפיעה על עלייה ברמת החיים (בכפרים ובערים). מספר התושבים הערביים גדל - הן גידול טבעי והן גידול שנבע מהגירת ערבים מארצות ערביות אחרות לארץ. יחד עם זאת, לא הוקמו יישובים ערביים חדשים, אך היישובים התרחבו.
- יחס האוכלוסייה הערבית לבריטים היה דו-ערכי. היחס נבע מהעובדה שמצד אחד הבריטים הביאו קדמה, התפתחות כלכלית ושיפרו את רמת החיים. אך מצד אחר, הם היו שלטון זר ששלט ביד קשה, הם גבו מסים גבוהים והפקיעו קרקעות. הבריטים קבעו תקנות לשעת חירום, שהגבילו את האוכלוסייה בתחומי החיים השונים.
- בעקבות "הצהרת בלפור" שבה קיבלו היהודים הבטחה מהבריטים להקמת בית לאומי בארץ ישראל, החלה התנגדות לשלטון הבריטי בתחומי הארץ. ראשית ההתנגדות הייתה בכפרים.
- נוצר חיכוך עם החברה היהודית-ציונית על רקע העליות לארץ ורכישת הקרקעות שהוביל לעימות. החלה להתגבש הזהות הפוליטית הלאומית של הערבים בארץ ישראל. לדת היה תפקיד חשוב בגיבוש הזהות הלאומית, ובמיוחד הדבר בא לידי ביטוי במצעדים שהתקיימו בחגים ובהפגנות במקומות הקדושים.
- התחילו להוציא עיתונים ולפרסם בהם את ההשקפות הלאומיות.
- המנהיגות והאוכלוסייה הערבית טענו שהבריטים שיתפו פעולה עם המנהיגות היהודית-ציונית ועם האוכלוסייה. כתוצאה מכך החלו התנגשויות ועימותים עם השלטונות הבריטים.
- היהודים טענו שהבריטים שיתפו פעולה עם המנהיגות והאוכלוסייה הערבית.
- לאחר המרד הערבי שפרץ בשנת 1936 גברו החיכוכים והעימותים בין הערבים ליהודים בקשר לגורל הארץ.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים לבתי הספר הערביים

- בהצהרת בלפור בנובמבר 1917 קיבלו היהודים הבטחה מהבריטים להקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל.
- עולים יהודים רבים הגיעו לארץ. חלקם הגיעו בהסתר כתוצאה מהמגבלות שהטילו השלטונות הבריטים על כניסת יהודים לארץ.
- העולים נקלטו ביישובים הקיימים וכן הקימו יישובים חדשים, ביניהם צורת יישוב חדשה - מושב עובדים. ערים גדלו והתפתחו, ובעיקר תל אביב וחיפה.
- היישוב היהודי בארץ גדל. הגידול התבטא: במספר התושבים, במספר היישובים שהוקמו ובפיזור הגאוגרפי שלהם - נוצר רצף של יישובים יהודים.
- היהודים פיתחו משאבים טבעיים וענפי כלכלה כמו: חשמל, מפעל האשלג, חקלאות ומפעלי תעשייה שונים.

החיים במדינת ישראל בשני העשורים הראשונים

1. בימי המלחמה (1948-1949)

- ביום כ"ט (29) בנובמבר 1947 החליטה עצרת האומות המאוחדות על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה לערבים ומדינה ליהודים ואזור בין-לאומי בירושלים ובסביבתה. היהודים קיבלו את החלטת החלוקה ואילו הערבים סירבו לקבל את ההצעה מנימוקים שלהם ופתחו במאבק מזוין.
- לאחר ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ביום 14.5.1948 התגברה המלחמה.

- המלחמה נערכה בין צבאות של מדינות ערביות (שהשתתפותם הייתה חלקית והיא נבעה מסיבות פוליטיות בארצותיהן) ותושבים מיישובים ערביים בארץ, לבין הצבא הישראלי ותושבי היישובים היהודיים. בין הלוחמים הערבים לא כולם היו מיומנים, ולחלקם לא היה די נשק.
- ערביי ישראל מבקרים את אופן ההשתתפות של צבאות מדינות ערב במלחמה ומערערים על מטרותיהם.
- המלחמה בשנת 1948 - הייתה ליהודים מלחמת עצמאות ואילו הערבים מתייחסים אליה כאל נִכְפָּה - מלחמת אסון ואובדן.
- המלחמה גרמה לתופעות של הרס יישובים ולאובדן בנפש של ערבים ושל יהודים. אירועי המלחמה גרמו לאוכלוסייה הערבית לתוצאות שונות: איבוד שטחים ויישובים ערביים, בריחת תושבים מבתיהם מפחד המלחמה וגירוש תושבים מיישוביהם והפיכתם לפליטים.
- נוצר מצב שפליטים רבים ברחו מארץ ישראל והגיעו לארצות ערביות שכנות, וכן לשטחים שנכבשו בידי ירדן (הגדה המערבית וירושלים המזרחית) ולשטחים שנכבשו בידי המצרים (רצועת עזה). רוב הפליטים מהארץ שוכנו שם במחנות זמניים שהפכו לקבועים.
- חלק מהאוכלוסייה הערבית נשאר בארץ. היו שנשארו במקומות מושבם, והיו שעברו או נאלצו לעבור ליישובים אחרים בתחומי מדינת ישראל.
- בתום המלחמה נחתמו הסכמי שביתת נשק בין מדינת ישראל לבין ארבע מדינות ערביות: מצרים, ירדן, סוריה ולבנון.
- התושבים הערבים שנשארו בתחומי מדינת ישראל קיבלו לאחר זמן אזרחות ישראלית.

2. בעשורים הראשונים של מדינת ישראל

- האוכלוסייה הערבית חיה באזורים שונים בארץ: בגליל, ממזרח לשרון (באזור המכונה המשולש), בעירון (ואדי ערה), בנגב, ובערים מעורבות כמו עכו, חיפה, לוד, רמלה ויפו.
- כפרי הערבים גדלו והתפתחו במהלך השנים.
- לאחר תום המלחמה הוטל על היישובים הערביים ממשל צבאי (שנמשך בין השנים 1949-1966). זו הייתה תקופה קשה לאוכלוסייה הערבית בארץ. הקשיים באו לידי ביטוי: במגבלות תנועה ותעסוקה, במגבלות התארגנות, בהפקעת קרקעות, ובכך שהשלטון המקומי נוהל על ידי אנשי צבא.
- לאחר ביטול הממשל הצבאי חלו שינויים בארגון החיים בחברה הערבית: ביישובים החלו בניהול עצמי של השלטון המקומי, וחלה התפתחות משמעותית בחיי החברה הערבית בתחומים רבים: כלכלה, חינוך, תרבות, מדע וטכנולוגיה, ובגיבוש תודעה לאומית ערבית בקרב האזרחים הערבים.
- האוכלוסייה הבדווית בנגב, שחיה חיי נוודות חלקית, הועתקה (בחלקה) לעיירות קבע. כתוצאה מכך חלו שינויים משמעותיים בדפוסי החיים ובאורח החיים שלהם. בין הבדווים יש שמשרתים בצה"ל.
- ערביי ישראל משתלבים בהדרגה בתחומים שונים בחיי המדינה, אך עדיין לא באופן מלא.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים

לבתי הספר הערביים

- ביום כ"ט בנובמבר 1947 החליטה עצרת האומות המאוחדות, בתמיכת רוב מדינות העולם, על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה יהודית ומדינה ערבית ועל אזור בין-לאומי בירושלים ובסביבתה. היהודים קיבלו את ההחלטה, ואילו המנהיגות הערבית סירבה לקבל את ההצעה ופתחה במאבק מזוין, שהוביל למלחמה בכל רחבי הארץ
- לאחר עזיבת הבריטים נפתחו שערי הארץ לקליטת עולים רבים - פליטים יהודים מכל העולם ::
- מחציתם - פליטים ניצולי שואה מאירופה, ומחציתם - עולים ופליטים מארצות ערב.

העולים החדשים התיישבו בכל רחבי הארץ ובעיקר בנגב, בגליל, ביהודה ובאזורים נוספים. הם הקימו עיירות פיתוח, מושבים וקיבוצים. חלקם התיישבו בערים שנשארה בהן אוכלוסייה ערבית. ערים אלה הן ערים

מעורבות.

- ביום 14 במאי 1948 הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל - מדינה לעם היהודי.
- חמישה צבאות של מדינות ערב פלשו למדינת ישראל. הצבא הישראלי ותושבים ביישובים היהודיים נלחמו ובלמו את ההתקפות (כגון: בדגניה, בנגבה).
- בתום המלחמה נחתמו הסכמי שביתת נשק עם ארבע מדינות ערביות: ירדן, מצרים, סוריה ולבנון.
- התחיל פיתוח נרחב של המדינה מבחינות שונות: בתעשייה, בחקלאות, במדע ובטכנולוגיה, בבריאות, בחינוך ובתרבות

מסלול ג :

משפחות וישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל

מי הם הדרוזים?

- העדה הדרוזית הינה קהילה דתית עצמאית. הדת הדרוזית נפרדה מהאיסלם בראשית המאה האחת עשרה.
- רוב הדרוזים שבארץ ישראל חיו וחיים עדיין בכפרים, הממוקמים באזורים הרריים, בעיקר בגליל ובשני כפרים בכרמל. המיקום במרומי ההר נובע מהרצון של הקהילה להתבודד, במטרה להגן על עצמה ולשמור על אורח חיים עצמאי.
- הדרוזים חיים באזורים שונים במזרח התיכון, בעיקר בסוריה, בלבנון ובישראל. למרות דתם הייחודית והתבדלותם הגאוגרפית, הדרוזים נשארו חלק מהמרחב התרבותי-חברתי-ערבי. הם שמרו על האיזון בין מסורתם הדתית לבין שייכותם התרבותית, תוך כדי השתלבותם בתהליכי המודרניזציה שעברו על האזור.

החברה הדרוזית בימי השלטון העות'מאני (עד 1917)

- מערכת היחסים בין הדרוזים לאימפריה העות'מאנית התאפיינו בעליות ובמורדות והושפעו ממאבקים בין עדות ודתות באימפריה.
- מוסד המנהיגות הרוחנית הדרוזית התפתח בסוף המאה התשע עשרה. במסגרת האימפריה העות'מאנית, הכיר מושל בירות בדרוזים כעדה עצמאית ונפרדת, שענייניה מטופלים לא במסגרת בתי הדין - השרעים - המוסלמים, אלא הם כפופים לקאדי (שופט דתי) של העדה הדרוזית. מאחר שהדבר לא קיבל אישור מהסולטן בקושטא (השליט העות'מאני בעיר הבירה של האימפריה), לא הוקמו מוסדות המייצגים את העדה הדרוזית.
- החברה הדרוזית קיימה אורח חיים מסורתי, שהתבטא בסוג הפרנסות ובמלאכות הבית, בעבודת החקלאות המסורתית, במקומה של האישה בחברה, בתפקידים ובמעמדם של המנהיגים הרוחניים של העדה, במנהגי הנישואין בתוך העדה, במנהגי החג, הקבורה ובמנהגי אירוח.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות וישובים יהודיים

לבתי הספר הדרוזיים

- יהודים עלו לארץ ישראל ממקומות שונים בעולם. המניעים היו - געגועים לציון (לארץ ישראל) מולדתם ההיסטורית, וחזון ציוני להקמת מדינה יהודית שתהיה בית לאומי לעם היהודי.
- המתיישבים היהודים הקימו צורות יישוב ייחודיות, שהיו חידוש בארץ - מושבה וקיבוץ.
- יהודים יצאו מתחומי הערים העתיקות (ירושלים, יפו) והקימו שכונות חדשות שהיו לערים עבריות - ירושלים העברית ותל אביב.
- בין התושבים היהודים לבין התושבים הלא-יהודים התפתחו קשרים של שיתוף פעולה ושל למידה הדדית, אלה מאלה. אך היו גם קשרים של תחרות שגרמו לעימותים ברמות שונות.

החברה הדרוזית בימי שלטון המנדט הבריטי (1918-1948)

- בתקופת שלטון המנדט הבריטי פיתחו הדרוזים, כמו כל האוכלוסייה שחיה בארץ, יחס דו ערכי כלפי השלטונות. מצד אחד הם נהנו, באופן יחסי, ממדיניות הפיתוח שהנהיגו שלטונות המנדט, אך מצד שני, הם סבלו מהעובדה שהשלטונות ניהלו את חייהם וגבו מסים גבוהים.
- לאחר מלחמת העולם הראשונה היו דמויות מפתח בעדה הדרוזית שנטו לקו הזהות הערבית המתגבשת. יחד עם זאת, היו אישים בעדה, בעיקר בכרמל ובשפרעם, שפיתחו קשרים אישיים ומשפחתיים עם מנהיגים מרכזיים בתנועה הציונית. במשך תקופת המנדט הבריטי הדרוזים נחלקו ביניהם ביחס למאבק שהתגבר

והתעצם בין הלאומיות הערבית לבין הלאומיות היהודית-ציונית. לא ניתן להצביע על עמדה רשמית של המנהיגות הדרוזית שצידדה בצד אחד או באחר.

- הדרוזים מצאו דרך לאזן בין שייכותם הלאומית לבין רצונם העז לשמר את המשכיותם ההיסטורית.
- בתקופת המנדט הבריטי ניתנה סמכות לקאדי הדרוזי (שיח מוחמד טאריף) לשפוט את בני העדה הדרוזית בענייני אישות. למרות זאת, לא הוכרו הדרוזים כעדה עצמאית ולא הותר להם להקים את מוסדותיהם הדתיים עד לאחר הקמת מדינת ישראל.
- החברה הדרוזית קיימה אורח חיים מסורתי שלא השתנה במשך השנים.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים לבתי הספר הדרוזיים

- "בהצהרת בלפור" בשנת 1917 קיבלו היהודים הבטחה מהבריטים להקמת בית לאומי בארץ ישראל.
- עולים יהודים רבים הגיעו לארץ. חלקם הגיעו בהסתר כתוצאה מהמגבלות שהטילו הבריטים. העולים נקלטו ביישובים הקיימים והקימו יישובים חדשים, ביניהם צורת יישוב חדשה - מושב עובדים.
- היישוב היהודי בארץ גדל. הגידול התבטא במספר התושבים, במספר היישובים שהוקמו ובפיזור הגאוגרפי שלהם. נוצר רצף של יישובים יהודיים
- היהודים פיתחו משאבים טבעיים וענפי כלכלה כמו: חשמל, מפעל האשלג, חקלאות מודרנית ומפעלי תעשייה שונים.

החברה הדרוזית במדינת ישראל - בעשורים הראשונים

- עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ב-14 במאי 1948, הכריזו הדרוזים על נאמנותם ועל תמיכתם במדינה שזה עתה קמה, ונהיו לאזרחים במדינת ישראל.
- מערכת היחסים בין הדרוזים לבין המדינה התחזקה בהדרגה בכל המישורים. מערכת זו התבססה על אינטרסים של שני הצדדים. ההדדיות הביאה להתמסדות היחסים בחתימת הסכם בשנת 1956 בין ראשי מערכת הביטחון של המדינה לבין מנהיגי העדה הדרוזית המסורתית. ההסכם מחיל את חוק שירות הביטחון של המדינה על הגברים בעדה הדרוזית. מאז הדרוזים משרתים בצה"ל בשורות חובה, ורבים מהם פיתחו קריירה ביטחונית במסגרת הצבא.
- למרות השינויים המהירים במעמדה של העדה הדרוזית, ולמרות השתלבותם של הצעירים בכוחות הביטחון, הכפרים הדרוזיים המשיכו עד שנת 1966 להיות כפופים לרשויות הממשל הצבאי שחל על היישובים הערביים. יש לציין שהדרוזים נפגעו מכך מאוד.
- החברה הדרוזית המשיכה לחיות בכפרים, שחלקם מעורבים וחיים בהם גם תושבים ערבים - מוסלמים ונוצרים.
- הדרוזים השתלבו בחיים האזרחיים של המדינה, אך יחד עם זאת הם המשיכו לשמור על מנהגים ומסורות דתיות ייחודיות להם.
- העלייה ברמת החיים בארץ והפיתוח הכלכלי-טכנולוגי השפיעו לטובה על האוכלוסייה הדרוזית, למרות הפערים הגדולים שנותרו בינה לבין החברה היהודית, היוצרים תחושה של אי-שוויון.
- במרוצת השנים צמח דור של משכילים ושל בעלי מקצועות חופשיים בעדה הדרוזית. עובדה זו העלתה את התסכול של החברה הדרוזית לגבי הפער בהשקעות המדינה בתשתיות הפיזיות והאנושיות בחברה הערבית והדרוזית לבין ההשקעות בחברה היהודית. רגשות אלה חיזקו את תחושת הקיפוח של המיעוטים במדינה.
- לשינויים הכלכליים והתרבותיים יש השפעה על אורח החיים ועל מערכת הערכים המסורתית. רבים בעדה הדרוזית רואים בשינויים אלה סכנה להמשך קיומה של העדה הדרוזית, לעומתם יש המברכים על השינויים ותומכים בהם במודע.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים**לבתי הספר הדרוזיים**

- בכ"ט בנובמבר 1947 החליטה עצרת האומות המאוחדות, בתמיכת רוב מדינות העולם, על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה יהודית ומדינה ערבית ואזור בין-לאומי בירושלים ובסביבתה. ההנהגה היהודית קיבלה את החלטת האו"ם ואילו ההנהגה הערבית סרבה לקבל את החלטת האו"ם ופתחה במאבק מזוין שהוביל למלחמה ברחבי הארץ.
- לאחר עזיבת הבריטים נפתחו שערי הארץ לקליטת עולים-פליטים יהודים מכל העולם. עולים רבים הגיעו למדינה החדשה: מחציתם - פליטים ניצולי שואה מאירופה ומחציתם - עולים ופליטים מארצות ערב.
- ביום 14 במאי בשנת 1948 הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל - מדינה לעם היהודי
- צבאות של מדינות ערב פלשו למדינת ישראל. הצבא הישראלי ותושבים ביישובים היהודיים נלחמו בהם ובלמו את ההתקפות, כגון: בדגניה, בנגבה.
- בתום המלחמה נחתמו הסכמי שביתת נשק עם ארבע מדינות ערביות: מצרים, ירדן, סוריה ולבנון.
- העולים החדשים התיישבו בכל רחבי הארץ: בנגב, בגליל, ביהודה, בעמקים ובאזורים נוספים. הם הקימו עיירות פיתוח, מושבים וקיבוצים. חלקם התיישבו בערים שנשארה בהן אוכלוסיה ערבית והן היו לערים מעורבות.
- התחיל פיתוח נרחב של המדינה מבחינות שונות: פיתוח בתעשייה, בחקלאות, במדע וטכנולוגיה, בחינוך, בתרבות באמנות.
- התושבים הערבים והדרוזים שנשארו בארץ, קיבלו אזרחות של מדינת ישראל.

רשימה ביבליוגרפית נבחרת זו מאורגנת על פי תחומי הדעת המרכיבים את תכנית הלימודים.

אזרחות

אדן חנה, אשכנזי ורדה, אלפרסון בלהה, **להיות אזרחים בישראל, מדינה יהודית ודמוקרטית**, משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים, ירושלים תשס"א.

אלמוג שולמית, **זכויות של ילדים**, שוקן, תל אביב 1997.

אלעזר ד', קלכהיים ח' (עורכים), **השלטון המקומי בישראל**, המכון הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, ירושלים 1987.

ברק ארז דפנה (עורכת), **מדינה יהודית ודמוקרטית**, רמות, תל אביב 1996.

גולדברג יצחק, **חוק ומשפט בראי היהדות**, המרכז לחינוך דתי לישראל, ירושלים התשמ"ט.

גורן דינה, **תקשורת ומציאות - מושגי יסוד בתקשורת המונים**, כתר, ירושלים 1993.

הופנונג מנחם, **ביטחון המדינה מול שלטון החוק**, נבו, ירושלים 1991.

והפטיג זרח, **חוקה לישראל - דת ומדינה**, מסילות, ירושלים תשמ"ח.

ליסק משה, וקני פז ברוך (עורכים), **ישראל לקראת שנת 2000**, מאגנס, ירושלים תשנ"ו.

נויברגר בנימין, **דת ומדינה ופוליטיקה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1994.

נויברגר בנימין, **מיעוטים ודמוקרטיה**, סדרת דת חברה ומשטר, משרד החינוך והתרבות, משרד ההסברה, ירושלים 1995.

סמוחה סמי, "שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל", **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**. עורך: אורי רם, ברירות, תל אביב 1993.

עמותת סיכוי והאגודה לזכויות האזרח בישראל, **המדריך לאזרח: מדריך לזכויות ולחובות של האדם ושל האזרח בישראל**, ירושלים 1997.

אקולוגיה

אקולוגיה: החברה המודרנית והסביבה, הוצאת החברה הישראלית לאקולוגיה, 1971.

ברנשטיין עמינדב, **אקולוגיה מעשית: מדריך לבחינות הבגרות**, הוצ' עם עובד, תל אביב 1989.

ויזל יואב, **עקרונות ותהליכים**, הוצ' המדור לאקולוגיה בע"מ, פתח תקוה 1977.

ויזל יואב, לב פישלזון, **אקולוגיה: אדם וסביבתו**, הוצ' המדור לאקולוגיה בע"מ, פתח תקוה 1977.

זהר עזרה, **אקולוגיה: החברה המודרנית והסביבה**, הוצ' האגודה הישראלית לאקולוגיה, 1971.

עורבי נטע, הרן מנור, סיון עליזה, שטסל זאב, חיים **וסביבה - פרקי מבוא בלימודי הסביבה לחטיבה העליונה**, האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך, הוצאת מעלות, ירושלים 1998.

עורבי נטע, הרן מנור, זריהן לילית, שטסל זאב, אדם **וסביבה, מבוא לתכנון סביבתי וניהול משאבים**, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, הוצאת מעלות, ירושלים 2001.

פרבלוצקי אבי, פולק גד, **אקולוגיה: התיאוריה והמציאות הישראלית**, הוצאת כרטא, 2001.

אקולוגיה וסביבה - רבעון לאקולוגיה, **לאיכות הסביבה ולשמירת הטבע והנוף**. כתב עת.

גאוגרפיה

- אפרת אלישע, ישראל - **גיאוגרפיה בת זמננו**, הוצאת אחיאסף, תל אביב 1999.
- אפרת אלישע, **ערים ועיור בישראל**, אחיאסף, תל אביב 1976.
- אופקים בגיאוגרפיה**, חוברת 48-49, אוניברסיטת חיפה 1998.
- הראל מנשה, ניר דב, **גיאוגרפיה של ארץ ישראל**, עם עובד, תל אביב 1995.
- דור חיה, מימוני זיוה, **יהודים וערבים במדינת ישראל**, פרק בגיאוגרפיה **יישובית**, ספר לתלמיד ומדריך למורה, האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך והתרבות בשיתוף עם מכון ון ליר, הוצאת מעלות, ירושלים תשמ"ט.
- חוטר רפי, **פרקים בגיאוגרפיה כלכלית**, הוצאה לאור, (מהדורה שלישית ואילך).
- לבני ש, **ישראל על המפה**, מדריך למורה, הוצאת רכס, אבן יהודה.
- מקסימוב זיוה, גרייצר איריס, **אדם ונוף, פרקים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל** הוצאת אורט, תל אביב 1997.
- סורקיס חנה, רפ אסתר, שחר תמימה, **תמורות בגיאוגרפיה של ארץ ישראל, גלעין ושוליים**, האגף לתכניות לימודים, הוצאת מעלות, ירושלים התשנ"ב.
- פיין צביה, מזרחי אילה, **מפות מגלות עולם**, מדריך למורה, הוצאת המרכז לטכנולוגיה חינוכית, תל אביב 1999.
- פיין צביה וחובריה, **ישראל, האדם והמרחב**, הוצאת המרכז לטכנולוגיה חינוכית, תל אביב 2002.
- רפ אסתר, שילוני-צביאלי איריס, **יישובים במרחב, פרקים בגיאוגרפיה של יישובים בעולם**, מדריך למורה. הוצאת המרכז לטכנולוגיה חינוכית, תל אביב 1988.
- אטלס ישראל החדש**, המרכז למיפוי ישראל והאוניברסיטה העברית, 1995.

1. תולדות ארץ ישראל בעת החדשה - ההתיישבות היהודית

אורן אלחנן, **התיישבות בשנות מאבק**, 1936-1947, ירושלים תשל"ח.

אליאב בנימין, **היישוב בימי הבית הלאומי**, ירושלים 1986.

אליאב מרדכי (עורך), **ספר העלייה הראשונה**, (2 כרכים) ירושלים 1982.

ארז יהודה (עורך), **ספר העלייה השלישית**, (2 כרכים), תל אביב 1964.

ביין אלכס, **תולדות ההתיישבות הציונית**, ירושלים 1970.

ברטל ישראל, צחור זאב, קניאל יהושע (עורכים), **העלייה השנייה**, (3 כרכים), ירושלים 1997,

גבתי חיים, **מאה שנות התיישבות**, תל אביב תשמ"א.

גלעדי דן, **היישוב בתקופת העלייה הרביעית**, תל אביב 1973.

ואלך יהודה, **אטלס כרטא מראשית ההתיישבות עד לקום המדינה**, ירושלים 1974.

יבלונקה חנה, צמרת צבי (עורכים), **העשור הראשון תש"ח-תשי"ח**, סדרת עידן 20, יד בן צבי, ירושלים 1997.

נאור מרדכי, **ספר המאה - ארץ ישראל במאה העשרים - היסטוריה מצולמת**, תל אביב 1996.

נאור מרדכי, גלעדי דן, **ארץ ישראל - במאה העשרים - מיישוב למדינה**, תל אביב 1990.

עמיקם בצלאל, **נירים ראשונים - ההתיישבות בימי העלייה החמישית**, ירושלים תש"ס.

שביט יעקב (עורך), **היסטוריה של ארץ ישראל**, כרכים 7-9, ירושלים 1983.

כתבי עת:

אריאל (הוצאת אריאל), תל אביב.

הציונות (המכון לחקר הציונות, אוניברסיטת תל אביב),

עידן (יד יצחק בן צבי), ירושלים.

עתמול (יד יצחק בן צבי), ירושלים.

קתדרה (יד יצחק בן צבי), ירושלים.

2. תולדות החברה הערבית בארץ ישראל

בן דוד יוסף, המורשת התרבותית של הבדווים בנגב, רשות החינוך לבדווים בנגב, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים תשס"א 2000.

לוריא יהושע, עכו עיר החומות, יהודים בין ערבים - ערבים בין יהודים, הוצאת ירון גולן, תל אביב 2000.

שביט יעקוב (עורך), ההיסטוריה של ארץ ישראל, הוצאת כתר, יד בן צבי, כרך 8 שלהי התקופה העות'מאנית, ירושלים 1988.

שמעוני יעקוב, ערביי ארץ ישראל, הוצאת עם עובד, תל אביב תשי"ז.

שנל יצחק, זהות מציירת טריטוריה: מחקרים על החברה הערבית בישראל, בית ברל, המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, רעננה 1996.

3. תולדות החברה הדרוזית בארץ ישראל

דנה ניסים, הדרוזים אזרחי ישראל, חיפה 1996.

וולקוב שלומית, מיעוטים זרים ושונים, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 2000.

זבידה אהרון, הדרוזים ברמת הגולן: קונפלקטים של אי-הבנה 1978-1982, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון, תל אביב 1988.

פלאח סלמאן, הדרוזים במזרח התיכון, כתר, ירושלים 2000.

שכיב סאלח, תולדות הדרוזים, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 1989.

Yiftachel O. "Jews and Druze in Israel: State Control and Ethnic Resistance". **Ethnic and Racial Studies**, 21/4, 1998.

Frisch H., "State Etnicisation and the Crisis of Leadership Succession Among Israel's Druze". **Ethnic and Racial Studies**, vol. 20, no. 3, July 1997.

Firro K., **The Druzes in the Jewish State**, Leiden: Brill, 1999.

כלכלה

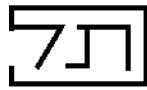
אוריון י', מארק נ', עופר ג', **מבוא לכלכלה: מיקרו כלכלה**, הוצאת עמיחי, ספטמבר 1994.

אוריון י', מארק נ', עופר א', **מבוא לכלכלה: מאקרו כלכלה**, הוצאת עמיחי, דצמבר 1996.

חת מאיר, **מבוא לכלכלה - גרסה ישראלית**, מוסד ביאליק, תל אביב 1989.

לובנטל רות, שרון עמנואל, וינבלט גימי, קופ יעקוב, **כלכלת ישראל בדגש קל**, המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, ירושלים 1996.

קופ יעקוב, **הקצאת משאבים לשירותים חברתיים**, המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, סדרת ספרים שנתיים, ירושלים משנת 1984.

סוציולוגיה ואנתרופולוגיה

אביב אביבה, **החברה הישראלית בתהליכי גיבוש**, ספריית האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון ההוצאה לאור, תל אביב תשנ"א 1990-.

אביב אביבה, **החברה הישראלית מתחים ומאבקים**, ספריית האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון ההוצאה לאור, תל אביב תשנ"ג 1993-.

אנוך יעל, **האדם בחברה, מבוא לסוציולוגיה**, האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 1-6, תל אביב תשמ"ח.

ברום ל', סלזיק פ', ברום ה"ד, **עיקרי הסוציולוגיה**, עם עובד, תל אביב 1984.

הורביץ דן, ליסק משה, **מצוקות באוטופיה, ישראל חברה בעומס יתר**, עם עובד, תל אביב 1989.

כהן אשר, **הטלית והדגל**, מכון יד בן צבי, ירושלים 1998.

משוניס גיון, ג', **סוציולוגיה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1999.

סטמפלר שמואל (עורך), **אנשים ומדינה - החברה הישראלית**, משרד הביטחון, תל אביב 1989.

עציוני הלוי חוה, **ארץ שסועה**, הוצאת צ'ריקובר, תל אביב 2000.

רהט רבקה, **דפוסי חברה בישראל - מגמות ליכוד ופירוד**, האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 1-12, תל אביב תשמ"ב-1982.

שפירא יונתן, בן אליעזר א', **יסודות הסוציולוגיה**, עם עובד, תל אביב 1989.